

ISSN 2072-0297

МОЛОДОЙ[®] УЧЁНЫЙ

международный научный журнал

СПЕЦВЫПУСК

**КОЛЛЕДЖА
УНИВЕРСИТЕТА
«БОЛАШАК»**

Является приложением к научному журналу
«Молодой ученый» № 51 (185)

51.1
2017

16+

ISSN 2072-0297

МОЛОДОЙ УЧЁНЫЙ

Международный научный журнал

Выходит еженедельно

№ 51.1 (185.1) / 2017

СПЕЦВЫПУСК КОМЕДЖА УНИВЕРСИТЕТА «БОЛАШАК»

Отв. за Спецвыпуск - директор комеджа университета «Болашак» Паридинова Ботагоз Жаппаровна

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Ахметов Ильдар Геннадьевич, кандидат технических наук

Члены редакционной коллегии:

Ахметова Мария Николаевна, доктор педагогических наук

Иванова Юлия Валентиновна, доктор философских наук

Каленский Александр Васильевич, доктор физико-математических наук

Куташов Вячеслав Анатольевич, доктор медицинских наук

Лактионов Константин Станиславович, доктор биологических наук

Сараева Надежда Михайловна, доктор психологических наук

Абдрасилов Турганбай Курманбаевич, доктор философии (PhD) по философским наукам

Авдеюк Оксана Алексеевна, кандидат технических наук

Айдаров Оразхан Турсункожаевич, кандидат географических наук

Алиева Тарана Ибрагим кызы, кандидат химических наук

Ахметова Валерия Валерьевна, кандидат медицинских наук

Брезгин Вячеслав Сергеевич, кандидат экономических наук

Данилов Олег Евгеньевич, кандидат педагогических наук

Дёмин Александр Викторович, кандидат биологических наук

Дядюн Кристина Владимировна, кандидат юридических наук

Желнова Кристина Владимировна, кандидат экономических наук

Жуйкова Тамара Павловна, кандидат педагогических наук

Жураев Хуснидин Олтинбоевич, кандидат педагогических наук

Игнатова Мария Александровна, кандидат искусствоведения

Калдыбай Кайнар Калдыбайулы, доктор философии (PhD) по философским наукам

Кенесов Асхат Алмасович, кандидат политических наук

Коварда Владимир Васильевич, кандидат физико-математических наук

Комогорцев Максим Геннадьевич, кандидат технических наук

Котляров Алексей Васильевич, кандидат геолого-минералогических наук

Кошербаева Айгерим Нуралиевна, доктор педагогических наук, профессор

Кузьмина Виолетта Михайловна, кандидат исторических наук, кандидат психологических наук

Курпаяниди Константин Иванович, доктор философии (PhD) по экономическим наукам

Кучерявенко Светлана Алексеевна, кандидат экономических наук

Лескова Екатерина Викторовна, кандидат физико-математических наук

Макеева Ирина Александровна, кандидат педагогических наук

Матвиенко Евгений Владимирович, кандидат биологических наук

Матроскина Татьяна Викторовна, кандидат экономических наук

Матусевич Марина Степановна, кандидат педагогических наук

Мусаева Ума Алиевна, кандидат технических наук

Насимов Мурат Орленбаевич, кандидат политических наук

Паридинова Ботагоз Жаппаровна, магистр философии

Прончев Геннадий Борисович, кандидат физико-математических наук

Семахин Андрей Михайлович, кандидат технических наук

Сенцов Аркадий Эдуардович, кандидат политических наук

Сенюшкин Николай Сергеевич, кандидат технических наук

Титова Елена Ивановна, кандидат педагогических наук

Ткаченко Ирина Георгиевна, кандидат филологических наук

Федорова Мария Сергеевна, кандидат архитектуры

Фозилов Садриддин Файзуллаевич, кандидат химических наук

Яхина Асия Сергеевна, кандидат технических наук

Ячинова Светлана Николаевна, кандидат педагогических наук

Журнал зарегистрирован Федеральной службой по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации ПИ № ФС77-38059 от 11 ноября 2009 г.

Журнал размещается и индексируется на портале eLIBRARY.RU, на момент выхода номера в свет журнал не входит в РИНЦ. Журнал включен в международный каталог периодических изданий «Ulrich's Periodicals Directory».

Статьи, поступающие в редакцию, рецензируются. За достоверность сведений, изложенных в статьях, ответственность несут авторы. Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов материалов. При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

Международный редакционный совет:

Айрян Заруи Геворковна, *кандидат филологических наук, доцент (Армения)*

Арошидзе Паата Леонидович, *доктор экономических наук, ассоциированный профессор (Грузия)*

Атаев Загир Вагитович, *кандидат географических наук, профессор (Россия)*

Ахмеденов Кажмурат Максutowич, *кандидат географических наук, ассоциированный профессор (Казахстан)*

Бидова Бэла Бертовна, *доктор юридических наук, доцент (Россия)*

Борисов Вячеслав Викторович, *доктор педагогических наук, профессор (Украина)*

Велковска Гена Цветкова, *доктор экономических наук, доцент (Болгария)*

Гайич Тамара, *доктор экономических наук (Сербия)*

Данатаров Агахан, *кандидат технических наук (Туркменистан)*

Данилов Александр Максимович, *доктор технических наук, профессор (Россия)*

Демидов Алексей Александрович, *доктор медицинских наук, профессор (Россия)*

Досманбетова Зейнегуль Рамазановна, *доктор философии (PhD) по филологическим наукам (Казахстан)*

Ешиев Абдыракман Молдоалиевич, *доктор медицинских наук, доцент, зав. отделением (Кыргызстан)*

Жолдошев Сапарбай Тезекбаевич, *доктор медицинских наук, профессор (Кыргызстан)*

Игисинов Нурбек Сагинбекович, *доктор медицинских наук, профессор (Казахстан)*

Кадыров Кутлуг-Бек Бекмуратович, *кандидат педагогических наук, заместитель директора (Узбекистан)*

Кайгородов Иван Борисович, *кандидат физико-математических наук (Бразилия)*

Каленский Александр Васильевич, *доктор физико-математических наук, профессор (Россия)*

Козырева Ольга Анатольевна, *кандидат педагогических наук, доцент (Россия)*

Колпак Евгений Петрович, *доктор физико-математических наук, профессор (Россия)*

Кошербаева Айгерим Нуралиевна, *доктор педагогических наук, профессор (Казахстан)*

Курпаяниди Константин Иванович, *доктор философии (PhD) по экономическим наукам (Узбекистан)*

Куташов Вячеслав Анатольевич, *доктор медицинских наук, профессор (Россия)*

Кыят Эмине Лейла, *доктор экономических наук (Турция)*

Лю Цзюань, *доктор филологических наук, профессор (Китай)*

Малес Людмила Владимировна, *доктор социологических наук, доцент (Украина)*

Нагервадзе Марина Алиевна, *доктор биологических наук, профессор (Грузия)*

Нурмамедли Фазиль Алигусейн оглы, *кандидат геолого-минералогических наук (Азербайджан)*

Прокопьев Николай Яковлевич, *доктор медицинских наук, профессор (Россия)*

Прокофьева Марина Анатольевна, *кандидат педагогических наук, доцент (Казахстан)*

Рахматуллин Рафаэль Юсупович, *доктор философских наук, профессор (Россия)*

Ребезов Максим Борисович, *доктор сельскохозяйственных наук, профессор (Россия)*

Сорока Юлия Георгиевна, *доктор социологических наук, доцент (Украина)*

Узаков Гулом Норбоевич, *доктор технических наук, доцент (Узбекистан)*

Федорова Мария Сергеевна, *кандидат архитектуры (Россия)*

Хоналиев Назарали Хоналиевич, *доктор экономических наук, старший научный сотрудник (Таджикистан)*

Хоссейни Амир, *доктор филологических наук (Иран)*

Шарипов Аскар Калиевич, *доктор экономических наук, доцент (Казахстан)*

Шуклина Зинаида Николаевна, *доктор экономических наук (Россия)*

Руководитель редакционного отдела: Кайнова Галина Анатольевна

Ответственный редактор: Осянина Екатерина Игоревна

Художник: Шишков Евгений Анатольевич

Верстка: Бурьянов Павел Яковлевич, Голубцов Максим Владимирович, Майер Ольга Вячеславовна

Почтовый адрес редакции: 420126, г. Казань, ул. Амирхана, 10а, а/я 231.

Фактический адрес редакции: 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.

E-mail: info@moluch.ru; http://www.moluch.ru/.

Учредитель и издатель: ООО «Издательство Молодой ученый».

Основной тираж номера 500 экз., фактический тираж спецвыпуска: 16 экз. Дата выхода в свет: 03.01.2018. Цена свободная.

Материалы публикуются в авторской редакции. Все права защищены.

Отпечатано в типографии издательства «Молодой ученый», 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.

На обложке изображен *Юрий Михайлович Лотман* (1922–1993), русский культуролог, филолог, один из основоположников семиотики.

В 1939 году Юрий Лотман поступил на филологический факультет Ленинградского университета. Свою первую курсовую работу студент Лотман писал у В. Я. Проппа. После первого курса он был призван в армию. Во время Великой Отечественной Лотман был командиром отделения связи в артиллерийском полку. После войны он возобновил учебу в ЛГУ, где возглавлял студенческое научное общество филологического факультета.

Первое научное открытие Юрий совершил ещё студентом: нашёл неизвестный документ, связанный с началом движения декабристов. Лотману удавалось выявлять потаенное содержание текста при сопоставлении его с реальностью: например, он доказал, что подлинное путешествие Карамзина по Европе отличалось от его маршрута в «Письмах русского путешественника», и предположил, что истинный маршрут был скрыт, ибо был связан с участием Карамзина в обществе масонов. Лотман вызвал недовольство властей, которые начали бороться с космополитизмом. Ему было отказано в аспирантуре, и дальнейшую научную деятельность он продолжил в Тарту.

Лотману принадлежит определение семиосферы — семиотического пространства, которое принципиально гетерогенно и которое он сравнивает с музеем, где функционирует ряд упорядоченных семиотических пространств: экспонаты, картотеки, служащие, экспозиция и др.

В 1961 году Лотман защитил в ЛГУ докторскую диссертацию «Пути развития русской литературы преддекабристского периода». Но даже после этого власть продолжала относиться к ученому весьма настороженно. Впоследствии такое отношение объяснил Михаил Гаспаров, который писал о Лотмане: «В истории русской литературы он занимался авторами вполне благонадёжными: Радищевым, декабристами, Пушкиным. И Радищев действительно был у него революционером, декабристы — героями, Пушкин — универсальным гением, и даже Карамзин оказывался очень сочувствующим французской революции. Только при этом они получались гораздо сложнее и глубже, чем в обычных портретах, которые бывали подписаны даже хорошими учёными. Между тем для официозного советского литературоведения если Радищев был хороший, то Карамзин обязан был быть плохим. А у Лотмана так не было, это и раздражало».

В начале января 1970 года сотрудники КГБ провели в квартире Лотмана обыск по делу Натальи Горбаневской. Ему запретили поездки за рубеж.

В конце 1980-х годов Юрий Лотман создал серию познавательных телевизионных передач «Беседы о русской культуре».

В 1993 году, почти перед самой смертью, стал лауреатом академической премии Пушкина.

Именем Лотмана назван Институт русской и советской культуры в Германии.

Екатерина Осянина, ответственный редактор

СОДЕРЖАНИЕ

Бақи А. П., Даукеева А. К. Билингвалды оқыту: ағылшын тілі — тұлғаның интеллектуалды дамуының заманауи ресурсы1	Кушекбаева Ж. С., Рақат А. М., Жахан А. Б., Темірхан Н. М., Көптілеу Е. Е. 3–4 жастағы балаларға арналған логопедиялық жаттығулар18
Даникєрова А. А. Эмбриологияны оқытудағы заманауи тәсілдер... 2	Мырзашова Қ. Б., Әбдрей И. Ө. Бала тәрбиесіндегі отбасының рөлі 20
Досманбетова Г. С., Тоқсанбаева А. А. «Мәңгілік ел» идеясы келешекке бастама 4	Назарова Г. А., Усманова А. С. Табиғи көрнекіліктерді дайындау 21
Елюбаева А. Н., Баянова Ж. Т. Жеке тұлғаның рухани-адамгершілігін дамыта оқытудың негіздері 5	Паридинова Б. Ж. Жаңғыру түсінігіне қысқаша талдау24
Жанзақов М. М., Баширова Ж. Е. Егістік дақылдар сорттарының түрлері және олардың таралуы7	Рсалиева А. М., Қадырова Г. М. Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясындағы мақал-мәтелдердің ағылшын тіліне аударылуы.25
Жанзақов М. М., Сатаева Д. К. Өнім сапасы селекциясындағы отандық сорттардың орны 9	Сауытбаева Г. З., Мүсілім Ә. Б., Тоқтағанова Г. Б. Орта мектепте өлкетану материалдарын пайдалану арқылы оқушылардың танымдық көзқарасын арттыру мүмкіндіктері 27
Жубаниязова В. А., Мыңбаева А. Қ. Микроорганизмдер арқылы мұнайбергiштiктi арттыру тәсілі 10	Серібаева Ж. М., Рахметова А. Қ. Заманауи әдіс-тәсілдер арқылы оқушы шығармашылығын дамыту29
Қалжанова А. Қ., Тажикова Ж. Ж., Календарова К. А. Инновациялық маркетинг — отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың құралы12	Смаилова А. Е. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында қоғамдық пайдалы қызметте (волонтерлік) жастар ісі жөніндегі комитеттері жұмысын дамыту жолдары 30
Кипшакбаев К. З., Каденова Г. С. «Мәңгілік ел» идеясының тарихи негіздері, тарих пен тағылым14	Узакова Б. Б., Бекмағанбетова Ж. Б. Әдебиеттану ғылымындағы мотив мәселесі32
Кушекбаева Ж. С., Бақытбайқызы А., Абилхан И. Н., Дүйсенбек А. Б., Маликова Н. С., Қорғанбекова А. Н. Қазақстандағы Республикасындағы инклюзивті білім беру жүйесі16	

КОЛЛЕДЖ УНИВЕРСИТЕТА «БОЛАШАК»

Колледж университета «Болашак» был создан в 2001 году, как колледж «Экономики и сервиса» при университете «Болашак» (государственная лицензия серия АА № 0000073).

С 10 сентября 2010 года колледж «Экономики и сервиса» при университете «Болашак» был переименован в Колледж университета «Болашак».

До сегодняшнего дня колледж возглавляли Л. В. Спасова, А. А. Енсепов, С. О. Бештенбекова, Ш. А. Досжанова.

В настоящее время директором колледжа является магистр философии Ботагоз Жаппаровна Паридинова.

Основная цель колледжа — подготовка конкурентно-способных и высококвалифицированных специалистов, обеспечить регион креативными специалистами, внести вклад в процветание города и области в социально-экономическом плане.

В 2014–2015 учебном году были заключены договора с местными предприятиями, учебными заведениями и областным управлением образования. Специальность 0506000 — «Парикмахерское искусство и декоративная косметика» перешел на дуальную систему обучения.

В 2017–2018 учебном году в рамках Программы развития продуктивной занятости массового предпринимательства по 3 рабочим специальностям 1401242 — «Мастер строитель широкого профиля», 0506012-«Парикмахер-модельер», 0402022 — «Исполнитель художественно-оформительных работ» было принято 70 студентов за счет средств местного бюджета. По данным специальностям типовые учебные программы и типовые учебные планы переходят в основу модельной компетентности.

Методическое и программное обеспечение преподавания дисциплин по специальности соответствуют требованиям государственного стандарта и выполняют 3 предметные цикловые комиссии:

1. ПЦК «Педагогические специальности».
2. ПЦК «Специальности обслуживания, права и искусства».
3. ПЦК «Технические специальности».

32 специальности колледжа обеспечены материально-технической базой в соответствии с требованиям государственного стандарта. В колледже имеются современные кабинеты и аудитории, компьютерные классы

подключены к сети Интернет, библиотека и читальный зал, учебные мастерские и спорт зал. Учащиеся проводят практические работы в лабораториях оборудованных современными новыми технологиями.

Достижения колледжа за последние годы:

2014 год — Благодарственное письмо за активное участие в реализации региональной молодежной политики Кызылординской области;

2015 год — Благодарственное письмо от управления образования Кызылординской области за активное участие в мероприятиях посвященных юбилею Ассамблеи народа Казахстана;

2015 год — Благодарственное письмо акима города за активное участие в праздновании Наурыз мейрамы;

2015 год — Обладатель Национального сертификата «Лидер отрасли-2015» национального бизнес-рейтинга, город Астана;

2016 год — Диплом департамента внутренних дел Кызылординской области в спортивном танце чирлидинг;

2016 год — Благодарность Молодежного ресурсного центра за вклад в реализации государственной молодежной политики региона;

2016 год — Диплом за 3 общекомандное место в областном турнире по национальной игре «тоғызқумалақ», проведенном в региональном центре физической культуры;

2016 год — Диплом Кызылординской областной универсальной научной библиотеки имени А. Тажибаева за лучшее представление в культурном мероприятии посвященном Дню единства народа Казахстана;

2016 год — Диплом Кызылординской областной универсальной научной библиотеки имени А. Тажибаева за показ казахской традиции в культурном мероприятии посвященном Наурыз мейрамы;

2016 год — Диплом гуманитарного колледжа имени М. Маметовой за 1 место в командном зачете в республиканском турнире «Қазақ күресі».

Штат колледжа состоит из 51 преподавателей: из них 13 магистры наук, преподаватели высшей категории — 8, первой категории — 7, второй категории — 9 и 10 технических работников.

В 2017–2018 учебном году обучается 1024 студентов, из них 245 студентов на бюджетной основе. Все студенты обучаются на государственном языке.

COLLEGE OF THE «BOLASHAK» UNIVERSITY

The College of «Bolashak» University was established in 2001 as the College of Economics and Service at «Bolashak» University (state license No. AA 0000073).

Since September 10, 2010, the College of Economics and Service at «Bolashak» University has been renamed the College of «Bolashak» University.

Until now, college was managed by L. Spasova, A. A. Ensepov, S. O. Beshtenbekova, Sh. A. Doszhanova.

Currently Director of the College is the master of philosophy Botagoz Zhapparovna Paridinova.

The main goal of the college is to prepare competently dutiful and highly qualified specialists, provide the region with creative specialists, and contribute to the prosperity of the city and the region in the socio-economic terms.

In the 2014–2015 academic year a contract was concluded with local enterprises, the educational sector, the regional department of education and specialty 0506000 — «Hairdressing and decorative cosmetics» crossed over to the dual system of education.

In the 2017–2018 academic year, within the framework of the program «Productive amusement and development», entrepreneurship with 3 working skills, that is, 1401242 — «Master of a broad-profile builder», 0506012 — «Hairdresser-fashion designer», 0402022 — «Artist of artistic design work», 70 students were accepted at the expense of the local budget, according to these specialties, standard curricula and model curricula are the basis for model competence.

In the methodical and software of teaching disciplines in the specialty in accordance with the requirements of the state standard, 3 subjects cyclic commission:

1. «Pedagogical specialties» SCC
2. «Specialties of Service, Law and Art» SCC
3. «Technical specialties» SCC

32 specialties in the college are provided with a material and technical base in accordance with the requirements of the state standard. The college has modern classrooms and lecture halls, computer classes connected to the Internet, a library and a reading room, training workshops and a

sports hall. Students conduct practical work in laboratories equipped with modern new technology.

Achievements of the college in recent years:

- 2014, «Letter of thanks» for active participation in the realization of the regional youth policy of the Kyzylorda region;
- 2015, «Letter of thanks» of the Education Department of Kyzylorda region for active participation in the events dedicated to the anniversary of the International Assembly 20 year;
- 2015, «Letter of thanks «of the city akim for activity in the celebration of Nauryz (meiramy);
- 2015, holder of the national certificate «industry leader-2015» of the national business rating, Astana city;
- 2016, Diploma of the Department of Internal Affairs of Kyzylorda oblast for the third place in the sports dance cheerleading in the regional competition;
- 2016, Gratitude «resource center of youth» for contribution to the realization of the state youth policy of the region;
- 2016, Diploma for 3 place to team in the regional tournament on the national game «Togyzkumalak», held in the regional centers of physical culture;
- 2016, Diploma of Universal Scientific Library named after Tazhibaev for the best presentation of cultural events on the day of unity of the people of Kazakhstan;
- 2016, Diploma of the Universal Scientific Library named after Tazhibaev for showing Kazakh traditions with mastery in a cultural event dedicated to 22 Nauryz;
- 2016, Diploma of the Humanitarian College named after M. Mametova for 1 place in the team classification in the republican tournament «Kazakh kuresi».

There are 51 teachers in the college staff: 13 are master»s degrees, 8 are the highest grades, 7 are the first category, 9 are the second category and 10 are the technical staff.

The contingent of students in 2017–2018 academic year — 1,024 students are trained, 245 students of them on a budgetary basis, 779 students are on a fee basis. All students are trained in the state language.

Билингвалды оқыту: ағылшын тілі — тұлғаның интеллектуалды дамуының заманауи ресурсы

Бақи Актоты Полатбековна, информатика мамандығы бойынша педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы;
Даукеева Арайлым Калабаевна, оқытушы
«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Тәуелсіздіктің тізгіні қолымызға тиіп, егеменді ел болған алғашқы күндерден бастап-ақ елімізде тіл саясаты Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың тікелей басшылығымен салиқалы да, сындарлы түрде жүзеге асырылуда. Елбасы жыл сайынғы Қазақстан халқына арнайтын дәстүрлі жолдауларында да тіл саясатына, оның ішінде қоғамдық мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру мәселесіне көңіл бөлген болатын. Білім мен ғылымның, экономиканың, бизнестің, саясаттың, жалпы бәсекелестіктің қарыштап дамып отырған бүгінгідей жаһандау кезеңінде Елбасы көрегендік танытып, алдымызға үш тілді білу қажеттігін қойып отыр. Әсіресе, өскелең ұрпақ пен жастар алдында бірнеше тіл білу міндеті тұр.

Мемлекет басшысы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына жолдауына: «Қазақстан халқы бүкіл әлемде үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуы тиіс. Бұлар: қазақ тілі — мемлекеттік тіл, орыс тілі — ұлт аралық қатынас тілі және ағылшын тілі — жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілу», — деген болатын. Президент Нұрсұлтан Назарбаев биылғы халыққа арнаған «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру — мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» атты Жолдауында Үкіметтің алдына «Тілдердің үш тұғырлылығы» мәдени жобасын іске асыруды жеделдету міндетін қоя отырып, бүкіл қоғамымызды топтастырып отырған мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін оқыту, сапасын арттыру қажеттігіне ерекше назар аударды.

Еліміздің дамыған отыз елдің қатарына кіруге және Болон бастамасының мүмкіндігін жоғарылату, академиялық ұтқырлық пен білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру үшін ЖОО — да көп тілді білім беру жүйесін құру білім беру саласының бәсекеге қабілетті факторлардың бірі болып табылады.

Ана тілінің құдіреті жайлы қаншама ойшылдарымыз, ақын жазушыларымыз құнды пікірлер қалдырды. Осынау бабаларымыз сөйлеп, даналарымыз толғап, аналарымыз әлдилеп өскен қазақ тілінің еліміздің болашағының көркеюіне зор ықпал етуде. Қазіргі таңда әлемнің алпауыт мемлекеттері көп тілді, әсіресе халықаралық тілдерді меңгеруді маңызды міндет деп санайды. Сондықтан бізде өз халқымыздың қарыштап дамып, өркениеттен кенже қалмау үшін көп тілді меңгеруіміз қажет. Бұл заман талабынан туындап отырған қажеттілік. Себебі, бірнеше тілде еркін сөйлейде, жазада білетін маман бәсекеге қабілетті тұлғаға айналатыны сөзсіз. Осы ретте, прези-

дентіміз Н.Ә. Назарбаев: «Қазір біз балаларымыз қазақ тілімен қатар орыс және ағылшын тілдерін де белсенді меңгеру үшін жағдай жасауға шаралар қабылдап жатырмыз. Үштілдік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуы керек», — деген болатын [1].

Үштұғырлы тіл саясатын дұрыс түсінбей, тек қана қазақ тілін қолданайық деп даурыға берудің қажеті жоқ. Оданда біз мемлекеттік тілді дамытып, орыс тілі мен ағылшын тілін қажетіне қарай үйренуіміз керек. Бүгінде ағылшын тілі бастауыш сыныптардан бастап оқытыла бастады. Бұл, өте дұрыс нәрсе. Себебі, бала дастайынан тілді базалық деңгейде білсе, болашақта кәсіби деңгейде үйреніп алуына мүмкіндік туады. Қазақ мектебінде оқыған жас қалада тұрғаннан кейін орыс тілін де білетіні де айдан анық. Сонымен қатар, ағылшын тілі тереңдетіліп оқытылғаны құптарлық дүние. Қазіргі кезде мектеп бағдарламасынан ағылшын тілін еркін меңгерген көптеген бітірушілер шет елдерде білімін дамытып, тәжірибесін молайтуда.

Тәуелсіздік тізгінін қолымызға тиіп, егеменді ел болған алғашқы күндерден бастап-ақ елімізде тіл саясаты Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың тікелей басшылығымен салиқалы да, сындарлы түрде жүзеге асырылуда. Елбасы жыл сайынғы Қазақстан халқына арнайтын дәстүрлі жолдауларында да тіл саясатына, оның ішінде қоғамдағы мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру мәселесіне көңіл бөлген болатын.

XXI ғасыр — бұл ғылымның ғасыры. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа Жолдауында: «Білім беру реформасы табысының басты өлшемі — тиісті білім мен білік алған еліміздің кез-келген азаматы әлемнің кез-келген елінде қажетке жарайтын маман болатындай деңгейге көтерілу болып табылады. Біз бүкіл елімізде әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметіне қол жеткізуге тиіспіз» [1], — деген болатын

Қазіргі заманға сәйкес көп тілді білім беру мақсатында қазақ тілі мен ағылшын тілі, орыс тілдерінің өзара байланысын оқыту процесінде жүйелі өзгеріс жүргіз керек деген тұжырымды айтуға болады.

Интеграция — бұл ғылымдардың жақындай отырып байланысуы, ол дифференциация үрдісімен қатар жүреді. Пән аралық және тіл аралық байланыстан басталған интеграциялық үрдіс әлемдік білім кеңістігі мен интеграциялануға жол ашады. Тіл аралық байланыстарды іске асыру жаңадан дайындалушы мамандардың біртұтас дүниета-

нымын қалыптастырады. Ол өз кезегінде білімдерді мәнді, мағыналы, және қолдануға болатындай жағдайда жеткізеді. Тіл аралық байланыстар студенттерге басқа пәндерді оқыған кездегі алған білім мен дағдыны қолдануға көмектеседі.

Қазақстандағы тілдердің үштүғырлығы туралы ойды Президентіміз Н.Ә. Назарбаев алғаш рет 2006 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясында айтқан еді.

Ағылшын тілін үйрену арқылы сол тілді үйреніп отырған елдің мәдени мұраларымен, тарихымен, ғылым саласындағы жетістіктерімен, әдебиеттерімен, өнерімен танысады және пәнаралық байланыстарды жүзеге асыруға да мүмкіндік жасайды. Шетел тілін оқыту адамның мұқтажына байланысты өзгеріп отырады және ол қазіргі кездегі шетел тілін оқытудағы төмендегі мақсаттарды көздейді: коммуникативтік мақсат; білімділік мақсат; тәрбиелік мақсат; жетілдіру мақсаты.

Яғни студенттердің мамандықтарын игеру кезінде бірқатар артықшылықтар пайда болады: мамандығының жан-жақты игерілуі; мамандықты оқығанда қажетті пәндердің ағылшын тілінде оқытылуы; мамандық бойынша пәндердің бөлінуі, яғни бейіндік, базарлық және міндетті; шет тілінде оқытылған пәндердің жұмысқа орналасудағы артықшылығы.

Қазіргі таңда үш тілде оқытудың тиімділігі жоғары оқыту технологияларының жалпыға танылған түрлерінің қолданылуы танылады, яғни: модульдік оқыту, проблемалық оқыту, жеделдетіп оқыту, даралап оқыту, ақпараттық оқыту, деңгейлеп оқыту, сыни тұрғыда ойлау технологиясы, жобалап оқыту технологиясы, сатылай

кешенді талдай оқыту, ойындық технологиясы, коммуникативтік технологиясы т. б.

Үш тілде оқыту бойынша күтілетін нәтижелер төмендегідей болады: бәсекеге қабілетті мамандардың дайындалуы; ағылшын тілін меңгеру арқылы халықаралық қатынас пен жаңа ғылым, техника инновация дамиды; мемлекетаралық толық интеграция және өзара ынтымақтастық; сапалы мамандардың халықаралық аренаға шығуы және қызымет атқара алуы;

Тәуелсіздік тізгіні қолымызға тиіп, егеменді ел болған алғашқы күндерден бастап- ақ елімізде тіл саясаты Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың тікелей басшылығымен салиқалы да, сындарлы түрде жүзеге асырылуда. Елбасы жыл сайынғы Қазақстан халқына арнайтын дәстүрлі жолдауларында да тіл саясатына, оның ішінде қоғамдағы мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру мәселесіне көңіл бөлген болатын. Білім мен ғылымның, экономиканың, бизнестің, саясаттың жалпы бәсекелестіктің қарыштап дамып отырған бүгінгідей жахандану кезеңінде Елбасы көрегендік танытып алдымызға үш тілді білу қажеттігін қойып отыр. Әсіресе, өскелең ұрпақ пен жастар алдында бірнеше тіл білу міндеті тұр.

Ұсыныстар:

— Мемлекеттік стандартқа сай ағылшын тілінде математика, физика, информатика пәндерінен оқулықтары саны артса;

— кадр даярлауда үздіксіз ағылшын тілі курстарына жіберіліп отырса;

— ағылшын тіліндегі математикалық, физикалық, информатикалық терминдерді үйрету 3—4 сыныптардан бастап қолға алынса.

Әдебиет:

1. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.
2. Полат Е. С. Проектная методика обучения иностранному языку // ИЯШ. — 2000. — № 1—6.
3. Бұзаубақова К. Ж. Жаңа педагогикалық технология. — Алматы, 2004.
4. Тілдерді оқыту барысындағы танымдық қызығушылық қалыптастырудың дәстүрлі жолындағы проблемалар мен ізденістер // Ұлт тағылымы. — 2006. — № 1.

Эмбриологияны оқытудағы заманауи тәсілдер

Даникорова Айша Абылайсановна, магистрант

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Эмбриология курсының қазіргі заманғы оқытылуы ғылыми жетістіктердің оқу жиынтығын меңгеруге бағытталуы керек, бұл оқушыларға адам денесінің мүшелер жүйесінің микроскопиялық функционалды морфологиясы, оның даму жолдары мен сипаты туралы жүйелік ұғымдарын қалыптастыру үшін қажет [1]. Пәннің міндеттерін ескере отырып, мамандар даярлау жүйесінде оқытудың негізгі міндеттері қалыптастырылды:

— адам денесінің органдарының құрылымдық және функционалдық сипаттамаларын және кеңістіктік орналасуын зерттеу, олардың эмбриональды және постэмбриональды қалыптасуы мен дамуының табиғи ерекшеліктерін анықтау;

— организм жүйелері құрылуының механизмдері мен заңдылықтарын және эмбриогенездік дамуын зерттеу, мүшелердің және олардың құрылымдық компоненттерінің

функционалдық, жас ерекшелік, қорғаныш-бейімделгіштік өзгерістері мен механизмдерімен қоса;

— зерттелетін биологиялық материал кеңістігінде микроскопиялық зерттеу арқылы мүшелердің, олардың тіндік компоненттерінің, жасушалардың және жасушалық емес құрылымдардың санын анықтауда студенттердің біліктіліктері мен дағдыларын қалыптастыру [2].

Оқыту барысында жоғарыда көрсетілген тапсырмалардың шешімдері студенттерге тірі организмдердің жасушалық ұйымдарының жалпы құрылымдары туралы түсініктерді қалыптастыруға, адам ағзасының түрлі тіндерінің жасушалық құрылымындағы айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Жасушалық және ұлпалық құрылымдар деңгейлерінің қалыптасу заңдылықтарын түсіну тірі организмдердің, бағыттылығы мен даму принциптерінің механизмдерін, эмбрионалдық қалыптасу динамикасын және адамның жеке дамуын түсінуге мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңдегі пәнді оқыту жаңа дидактикалық және ақпараттық технологияларды қолдануды талап етеді. Дәстүрлі білім беру үлгісінде оқушыларға үлкен көлемдегі дайын білімдерді меңгеру ұсынылады. Мұндай оқытуда басқа студенттермен өзара әрекеттестікке негізделген жобаларды әзірлеудің қажеттілігі болмайды. Оқудың мұндай тәсілі білім берудің заманауи әдістерін өз бетінше игере алатын, толығымен білімді және логикалық тұрғыдан ойлай алатын маман дайындау үшін жеткіліксіз.

Студенттерді оқыту сапасын жоғарылатудың ең перспективті әдістемелік тәсілі — интерактивті оқыту болып табылады.

«Интерактивті» түсінігі ағылшын тіліндегі «interact» сөзінен шыққан («inter» — өзара, «act» — әрекет ету). Интерактивті оқыту — бұл студенттердің танымдық белсенділігін ұйымдастырудың ерекше түрі, нақты және болжамды мақсаттарды білдіреді [3]. Мұндай мақсаттардың бірі студентке өзінің табыстылығын, интеллектуалдық әлділігін сездіру үшін оқытудың қолайлы жағдайларын жасау, бұл өз кезегінде оқыту процесін нәтижелі етеді. Интерактивті оқыту әдістерін қолдануға негізделген оқу үрдісі топтың барлық оқушыларын оқыту процесіне қосуды ескере отырып ұйымдастырылады. Бірлескен іс-шаралар әрбір студентке өзінің пікірін білдіруге, өздерінің жеке үлестерін енгізуге, білім, идеялармен алмасуға мүмкіндік береді. Осыған байланысты мұғалімнің міндеті студенттердің танымдық белсенділігіне қатысу, жеке, жұптық және топтық жұмысты ұйымдастыруға жәрдемдесу, сондай-ақ әр түрлі ақпарат көздерімен, соның ішінде электрондық түрде жұмыс істеу.

Дәстүрлі оқу үрдісі оқытудың бірнеше түрлерін қамтиды: лекциялар, практикалық сабақтар, өзін-өзі зерттеу, ағымдағы модульдік білімді бақылау, емтихан. Классикалық дәріс оқу материалын ауызша жүйелі түрде көрсету

болып табылады. Дәрісті қабылдау механизмі бірнеше кезеңнен тұрады. Бастапқыда ақпарат қабылданады, содан кейін студенттің ойында талдау жүргізіледі, содан кейін ақпарат қайтадан сөзбен көрсетіледі (дәрістің конспектісі түрінде). Конспект студенттің ойлау қабілетінің жемісі болып табылады, бұл одан елеулі ақыл-ой кернеуін қажет етеді. Дәрістің материалы тәжірибелік жаттығуларда және өзіндік жұмыс барысында бекітіледі. Практикалық жұмыс оқу үрдісінің семантикалық, уақыттық және ұйымдастырушылық аспектілерінде аяқталған, оқыту және тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі нысаны болып табылады. Оқулықтар, әдетте, үй тапсырмалары үшін қолданылады. Студенттің жұмысы мұғалімнің жетекшілігімен бақыланады, сонымен қатар оның пәні бойынша жұмыс нәтижелерін, әрбір студенттің білім деңгейін бағалайды. Студенттің өзіндік жұмысы — бұл теориялық және практикалық мәселелерді зерттеу арқылы білім беру қызметінің ұйымдастырушылық түрі. Бұл үдерісті аудиториялық (мұғалім немесе зертхана ассистентінің бақылауында сынып бөлмелеріндегі жұмыс) және сыныптан тыс (үй тапсырмаларын дайындау) деп бөлуге болады. Студенттер өзіндік жұмыс дағдыларын біртіндеп, тәжірибе барысында меңгереді. Өзіндік жұмыстардың барлық дерлік түрлері оқу бағдарламаларының талаптарымен байланысты.

Эмбриология — жыныс жасушаларының қалыптасуын, дамуын, құрылысын, ұрықтануды, ұрықтың пайда болуын және оның эмбрионалдық дамуының негізгі кезеңдерін зерттейтін, организмнің құрылымдық және функционалдық ұйымдасуы туралы студенттердің ғылыми идеяларын қалыптастыруға арналған іргелі пән [4,5]. Эмбриологияны оқытуда, оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін негізгі қағидаларды бөліп алуға болады:

Оқу формаларын өзгерту — дәстүрлі білім беру үрдісіне инновациялық технологияларды енгізуді білдіреді. Мультимедиялық технологияларды қолдану дәрістердің дәстүрлі нысандарын пайдалану кезінде қиындық туғызатын көптеген демонстрацияларды пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жаңа, аса күрделі микрорентген суреттердің көрсетілімінде демонстрациялық материалдарды таныстыруды айтарлықтай жеңілдетеді.

Дәрістің ақпараттық мазмұнын едәуір арттыра отырып, оқушыларға әдеттегідей қиындықтар туғызатын (мысалы, қан тамырларының қабырғасы арқылы лейкоциттердің көшуі, дамудың ерте кезеңдерінде адамның эмбрионында фрагментация процесі және т. б.) көлемді құрылымдардың динамикасын көрсететін оқу фильмдерінің фрагменттерін пайдалануға мүмкіндік береді.

Жоғары оқу орындарында эмбриологияны зерделеудегі **оқуды кәсібилендіру** студенттердің болашақ кәсіби қызметінде бұл пәннің рөлі мен маңыздылығын түсіндіруді көздейді.

Әдебиет:

1. Афанасьев Ю.И. Медицинская направленность в преподавании гистологии, цитологии и эмбриологии / Ю.И. Афанасьев, Ю.И. Ухов // Морфология. — 1998. — Т. 113, №2. — с. 115–116.

2. Бурцев Е. М. Клиническая направленность преподавания гистологии нервной системы как основа интеграции изучения неврологии в медицинском вузе / Е. М. Бурцев, С. Ю. Виноградов, Ю. В. Погорелов // Медицинская направленность преподавания анатомии и гистологии: материалы международной учебно-методической конференции. — Иваново, 1997. — с. 15–17.
3. Диндяев С. В. Методика интерактивного профессионально ориентированного обучения студентов гистологии, эмбриологии и цитологии с помощью компьютерных средств [Электронный ресурс] / С. В. Диндяев. — Режим доступа: www.refdb.ru/look/1337056-pall.html.
4. Крачун Г. П. Методологические и дидактические аспекты преподавания курса гистологии, цитологии, эмбриологии в медицинском ВУЗе [Электронный ресурс] / Г. П. Крачун // Современные проблемы науки и образования. — 2012. / 101–5455.
5. Некоторые клинические аспекты в преподавании гистологии / Н. А. Плотнокова, Т. В. Харитоновна, С. П. Кемайкин [и др.] // Морфология. — 2007. — Т. 131, № 3. — с. 86.

«Мәңгілік ел» идеясы келешекке бастама

Досманбетова Гүлсім Сәрсенқызы, оқытушы;
Тоқсанбаева Ақжарқын Аққанжаровна, оқытушы
«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

*«Мәңгілік Ел» ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары — «Қазақстан-2050» Стратегиясының түп қазығы деп алдым.
Н. Ә. Назарбаев*

Жаңа ғасырдың екінші онжылдығында елдің алдында инновациялық — өндірістік дамуға өту жөнінде жаңа әлеуметтік — экономикалық міндеттер тұрды. «Қазақстанның ұлт бірлігі доктринасында» жаңа тарихи жағдайда қазақ халқының алдында жаңа тарихи парыз тұр, деп көрсетілді.

Саяси түсіндірме құралына жүгінсек, «доктрина» (лат. doctrina) — ғылыми — философиялық ілім, білім, саяси жүйе деген мағынаны білдіреді. Ол — іс-әрекет жасауға бағыт беретін нақтылы нұсқаулар принциптерінің жиынтығы. Әлемдегі тәжірибеде доктриналар көбінесе билік үшін күрестің саяси қозғалыс мүшелерін ықпалдастыру құралына да айналады. Доктрина негізінде Елбасы Жолдауында жарияланған халықтың ең басты құндылығы ретінде Тәуелсіздік идеясы қаланған. Доктрина — этносаралық төзімділіктің қазақстандық үлгісі негізінде құрастырылған, уақытында ұсынылған маңызды құжат, болашақ дамуға бағытталған әрекеттің жетекшілікке алынатын теориялық және саяси ұстынын білдіретін мемлекеттік маңызды құжат.

Елбасы Н. Назарбаев «Қазақстан жолы — 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына арнаған Жолдауын жариялағаны белгілі. Стратегиялық бағдарламада Мемлекет басшысы еліміздің ендігі межесі мен асуын айқындап берді. Жалпы Қазақстан халқы үшін осы құжаттың орны орасан. Жолдау — жүріп өткен жолымыздағы кіріс — шығысты пайда — зиянды безбендейтін әділ таразы және ертеңгі алыс сапарға аттанар даңғайыр даңғылдың бағдаршысы.

Мәңгілік Ел... Мәңгілік Қазақстан... Осынау қастерлі ұғымдар ата — бабаларымыздың мәңгілік арманы, мәң-

гілік аңсары еді ғой. Тәуелсіздіктің бар — жоғы 25 жылында сол арманның асау тұлпарын ауыздықтап, ерттеп міндік. Көздеген көмбеге мерейлі межеге жеткізер құбыламыз — «Қазақстан — 2050» Стратегиясы. Ширек ғасырдан астам ұзақ мерзімге жоспар жасау — құрғақ қиял емес. Осы күні өркениеттің шырқау шыңына шығып отырған ондаған мемлекеттер осы жолдан өткен. Бірақ біздің жолымыз бөлек. Біздің жолымыз — Елбасымыз Н. Назарбаев тізгін ұстаған Қазақстандық жол.

XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз — белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар. Барлық дамыған елдердің сапалы бірегей білім беру жүйесі бар. Жетекші университеттерді академиялық және басқарушылық автономияға біртіндеп көшіруге жоспарлы түрде кірісу қажет. Үлгерімі жақсы студенттер мен оқушыларды қолдаудың тиімді жүйесін жасау қажет деп санаймын. Үкіметке 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап стипендиялар мөлшерінің 25 пайызға өсірілуін қамтамасыз етуді тапсырамын, — деп атап өтті. Бұл студенттер үшін, әрине, қуанышты жайт. Шәкіртақы мөлшері көбейген сайын студенттің де оқуға деген ықыласы, талабы артатыны сөзсіз. Осы жұмыстарды атқара отырып, студенттерге «сендердің азат ойлары мен кемел білімдерің — елімізді қазір бізге көз жетпес алыста, қол жетпес қиянда көрінетін тың мақсаттарға апаратын күдіретті күш», — деп сенім білдірді.

«Қазақстан — 2050» стратегиясының «Жаңа қазақстандық патриотизм — біздің көпұлтты конфессиялы қоғамымыз табысының негізі» бөлімінде көрсетілгендей біздің негізгі құндылықтарымыз: жаңа қазақстандық патриотизм, еліміздің әрбір азаматы өзін өз жерінің қожасы ретінде сезінуге тиіс екенін айтады.

Қазақ тілі және тілдердің үштұғырлығы. Елбасы Қазақстанның болашағы — қазақ тілінде екенін айта келіп, жастарымыздың заман талабына сай үш тұғырлы тілді меңгеру қажеттігін мақсат етіп қойды. Енді ешкім өзгерте алмайтын бір ақиқат бар. Ол ана тіліміз Мәңгілік Елімізбен бірге Мәңгілік тіл болды! Ал, орыс тілін білу — біздің ұлтымыздың тарихи артықшылығы екені баршамамызға белгілі. Дәл осы орыс тілі арқылы қазақстандықтар бірнеше ғасыр бойы қосымша білім алып, ел ішінде де, шет елдерде де өз дүниетанымдары мен араласатын ортасын кеңейтіп келе жатыр. Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек. Осы жағдайда Елбасымыз «Орта білім жүйесінде жалпы білім беретін мектептерді Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейінде жеткізу керек. Жастарымыз қазақ, орыс және ағылшын тілдерін білуге тиіс. Оларды оқыту нәтижесі оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру болуға тиіс» екенін назарға қойды.

Президенттің қазақстандық ұлттық идеясы — «Мәңгілік Ел» патриоттық актісін құру міндеті бізді үлкен қуанышқа бөлейді. «Мәңгілік Елдің» жеті қағидасы біздің дамуымыздың арқаулық құндылықтарын, Қазақстан халқының ортақ мүддесі мен тарихи тағдырын айшықтайды. Себебі, «Мәңгілік Ел» мұратына жету ұрпақтар бірлігі мен сабақтастығының көрінісі арқылы жүзеге асатындықтан да Ұлт көшбасшысының халықтың үш буынына үн қатуы кешегі тарих қойнауындағы бабалар үнін тағы да жаңғыртқандай әсер қалдырды. Елбасы жаңа стратегияны жүзеге асыруда қазақ халқына айырықша жауапкершілік жүктелетіні, бабалар өсиетіне адал, іс —

қимылда ірілік көрсету қажеттігін тұжырымдай келе, бейбітшілік, тұрақтылық және гүлдену арқылы ғана ХХІ ғасыр Қазақстанның алтын ғасырына айнала алатындығы туралы пайымын ел — жұртына жеткізді. «Қазақстан — 2050» Стратегиялық жобасы — біздің адастырмас компаниясымыз, айнымас темір — қазығымыз. Алайда, байлық пен абырой, жаңарулар мен жаңғырулар аспаннан жаумайды. Одан дәмелі елдің әр баласы еңбек пен ғылымға арқа сүйеуі қажет. Елбасының бізден талап етіп отырғаны да осы. Сонда ғана халықтың әл-ауқатын көтеріп, жаһанды мойындатып, Жер бетіндегі азулы 30 мемлекеттің қатарынан ойып тұрып орын аламыз. Ол — «Қазақстан — 2050» Стратегиясы, Мәңгілік Ел идеясы. Осы құндылықтар бізге қуатты қару, асқақ рух болады деп шүбәсіз сенемін. Өйткені Елбасымыз айтпақшы, «Мәңгілік Ел — ата — бабаларымыздың сан жылдан бергі асыл арманы. «Қазақстан — 2050» бағдарламасы — Мәңгілік Елге бастайтын ең абыройлы, ең мәртебелі жол». Жолдауда айтылған маңызды мәселелерді әр азамат ой елегінен өткізіп, оған сүбелі үлесін қосуға тырысуы қажет. Ғылыми қамтуды, экономиканы дамыту, еліміздің көреюіне ат салысу жастарымыздың мойнындағы міндет. Ал жетістік пен ғылым инемен құдық қазғандай білімнің арқасында ғана жалынан сипаттады. Сондықтан Жолдауда Елбасы алға қойған мақсаттар мүддесінен шығу үшін жастардың талмай ізденіп, ғылыми — зерттеу жұмыстарына, жобаларды жүзеге асыруға белсене кірісуі деп ойлаймын.

Мәңгілік Ел ұлттық идеясы дегеніміз — өткенімізден сабақ ала отырып, болашағымызды баянды ету жолындағы хақ мұраттарымыз!

Әдебиет:

1. Қазақстан жолы — 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ атты Қазақстан халқына арнаған Жолдауы // Егемен Қазақстан. — № 11. 2014, қаңтар.
2. Нүрекешов Е. Мәңгілік Ел — біздің келешегіміз // Отан сақшысы, 2014. — № 5.
3. «Мәңгілік Ел» идеясы білімнің арқасында жүзеге асады // Жас өркен — Қостанай, 2014. — № 1
4. Сыздықов С. М., Селиверстов С. В., Сыздықова Ж. С., Джаферсой Н., Кара А., Қабылдинов З. Е. Н. Назарбаевтың еуразиялық идеясы және түркі кеңістігі. Ұжымдық монография. — Астана, «Сарыарқа» баспасы, 2011.
5. Тоғысбаев Б., Сужикова А. Тарихи тұлғалар. — Алматы, «Алматы кітап» баспасы, 2005.

Жеке тұлғаның рухани-адамгершілігін дамыта оқытудың негіздері

Елюбаева Ақзина Ноябрьқызы, педагогика және психология пәндерінің оқытушысы;

Баянова Жұмагул Тасбауырқызы, психолог

«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

*Ғылымда ілгері ұмтылғанмен, адамгершілігі ақсап жатса,
Ондай адамның алға басуынан гөрі кері кетуі тезірек.*

(У. Джеймс)

Оқыту-екі жақты процесс. Онда мұғалім мен оқушының өзара ынтымақтастық іс-әрекеті жүзеге асады. Осы процесте оқушының ақыл-ойы, танымы,

білігі мен дағдысы қалыптаса отырып, әр оқушының жеке тұлға ретінде жан-жақты дамуы жүзеге асырылады.

Оқытудың білім беру функциясы оқушыны біліммен қамтамасыз етеді, оны өз бетімен білім алуға, білік пен дағдыны игеруге даярлайды. Қазіргі педагог ғалымдардың пікірінше, білімді толық игеру үшін мынадай талаптар ескерілуі керек. Олар:

- білімнің толықтығы;
- білімнің жүйелілігі, үйлесімділігі;
- білімнің ұғымдылығы;
- білімнің тәрбиелік сипаты.

Бұл талаптардың ішінде біз жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта оқытуда білімнің тәрбиелік сипатын басты нысанаға аламыз. Демек, оқытудың білім беру функциясы ғылым негіздерін, білім мен дағдыны игерту үшін бойына жалпыадамзаттық құндылықтарды жинақтаған ақыл-ойы жетік адам дайындауға бағытталуы тиіс. Өйткені жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта отырып оқытуда оның тәрбиелік функциясы негізгі рөл атқарады. Жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта отырып оқытуға К. Маслоудың мына қағидасы негіз бола алады: «тәрбиелей отырып оқыту-дамытып оқыту, яғни тұлғаның байқағыштығын, ойын, есін, қиялын дамыту, оны әлеуметтік және еңбек іс-әрекетіне дайындау».

Әл-Фараби философиялық трактаттарында «жақсы мінез-құлық пен ақыл біріккенде ғана олар адамшылық қасиеттер болып табылмақ», — деп жазса, атақты чех ғалымы Я.А. Каменский өзінің атақты «Ұлы дидактика» деген еңбегінде тұңғыш рет білім беру мен тәрбие ісін біртұтас процесс деп қарау идеясын ұсынды.

Ал Перлз «Адамның тәні сияқты, жанына да тәрбие керек. Онсыз жан семіп қалады, енжарлықтың ми батпағына батады», — деп адамгершілік қасиеттерді қалыптастырумен қатар, оқушының сезіміне әсер ету арқылы жан дүниесіндегі құндылықтарды дамытып отырудың маңызын ашып көрсетеді. Ендеше, педагог ғалымдардың тәрбиелей отырып оқыту жөнінде пікірлеріне сүйене отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: Тәрбиелей отырып оқыту ғылыми білімнің оқушы сеніміне айналуын сипаттайды және олардың сезімдерін оятып, мінез-құлықтарына ықпал етеді. Өзін-өзі тәрбиелеу жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, өзгемен санаса білуіне ықпал етеді. Сөйтіп жеке тұлғаның рухани адамгершілік қасиеттердің саны арта түседі. Мысалы, бастауыш сынып жасындағы бала өзінің бойындағы қасиеттеріне, мінез-құлқындағы ерекшеліктеріне сын көзбен қарап, олардың жағымсыз жағын болдырмауға тырысады. Жақсыға құмар, өзгеге еліктегіш, тілалғыш, сезімтал және батыл болғысы келеді. Бастауыш сынып оқушысының мұндай әрекетін ғалым Р. Қоянбаев «олардың өзінөзі өзгертуге, жақсы болуға, түзелуге деген алғашқы ынтасы», деп түсіндірді.

Оқыту процесінің өзіне тән ерекшеліктері де бар. Біріншіден, оқыту процесі тәрбие процесіне қарағанда неғұрлым оңай басқарылатын, тез іске асырылатын, нәтижесі жылдам көрінетін процесс. Сондықтан да соңғы уақыттарда оқытудың білімдік жағына көп көңіл бөлініп, оқушыны білім қорымен ғана қамтамасыз етуге баса назар аударылып келеді. Екіншіден, сыныптағы оқыту процесіне,

мұғалім мен шәкірттің іс-әрекетіне сыртқы фактор әсер етпейді. Яғни белгіленген білім көлемінің толық игерілуіне мүмкіндік болады. Ал тәрбие процесінде алға қойған мақсаттарды, тәрбиелеу шараларын тез іске асыру, тексеру мен нәтижесін анықтау, өлшеу мүмкін емес. Әрі тәрбие процесіне сыртқы факторлардың елеулі әсері де бар. Сондықтан да оқыту процесінің тәрбиелік ықпалын анықтау, жеке тұлғаның рухани адамгершілік қасиеттерінің дамуы мен қалыптасуына бақылау жасау жан-жақты зерттеумен қатар, ұзақ мерзімді бақылауды қажет етеді.

Оқытудың тәрбиемен бірлігі білім беру мен дамытудың өзара байланыс заңдылығына сәйкес. Оқыту процесі білім беру, тәрбие және даму процестерімен тығыз байланысты. Л. С. Выготскийдің айтуы бойынша, оқыту дамудың алдына шығып отырса, ол бала дамуының «ең таяу зонасын» жасайды. Баланы ізденуге талпындырады. Сөйтіп, оқушының жеке тұлға ретінде өзіндік бағыты қалыптаса бастайды.

Оқыту дамыта және тәрбиелей отырып, жеке тұлғаның таным қабілетін мақсатқа сәйкес жетілдіреді және ішкі мүмкіндіктерін жарыққа шығарады. Демек, жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта отырып оқыту — бұл оқушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, ішкі сезімдеріне әсер ету арқылы таным іс-әрекеттерін барынша дамыту. Сонымен қатар өзін өзгемен салыстыра отырып, өз бетімен жаңа білімді іздеп табуға және оны қабілетіне қарай еркін игеруге үйрету, өзін-өзі тәрбиелеуге басшылық жасау.

Жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта оқытуда көрнекілік ұстанымы ерекше рөл атқарады. Оқыту процесінде сөз бен іс, теория мен тәжірибе өзара байланыста болатыны бәрімізге мәлім. Ал бастауыш сыныпта оқушылардың ойлау әрекетінің көрнекі-бейнелілік, көрнекі-амалдық сипатта болатынын ескерсек, әрбір сабақтың көрнекіліксіз өтуі мүмкін емес. Жеке тұлға бойындағы адамгершілік қасиеттерінің қатынасқа түсуіне көрнекіліктің ықпалы зор. Олар былай топталады:

- түрлі тақырыптардағы картиналар, мазмұнды суреттер;
- оқушыларды өздері салған суреттер бойынша сөйлету;
- түрлі персонаждарға енгізу;
- сазбалшықтан мүсін жасату.

Сонымен, жеке тұлғаның адамгершілігін қалыптастырудың көрнекілік ұстанымымен тығыз байланыстылығын анықтай отырып, мынадай қорытынды жасауға болады. Біріншіден, түрлі персонаждардың көмегімен оқушының өзін ситуацияға толық енгізу арқылы оның тілін, ойын дамытып, ой-өрісін кеңейтуге, қоршаған ортасына ізгілік қатынасын орнатуға болады.

Екіншіден, оқушылардың өз шығармаларын талдату арқылы өзін-өзі тануына, өзіндік қабілетін ашуына мүмкіндік туғызып, сондай-ақ, өзгелердің еңбегін бағалауға үйретуге болады.

Үшіншіден, пайдаланылатын көрнекіліктің педагогикалық, психологиялық және әдістемелік талаптарға сай болуымен қатар, оқушының қызығушылығын төмендетіп,

жалықтырмас үшін түрлендіріп отырылуы тиіс. Аталған ұстанымдар мен қатар, жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта оқытуда білімді өмірмен байланыстыру ұстанымы маңызды орын алады. Өйткені өз бетімен өмір сүруге икемді, өзіндік көзқарасы қалыптасқан, жан-жақты жетілген азаматты тәрбиелеп өсіру бүгінгі қоғам талабы.

Қорыта келе, жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта оқыту дегеніміз-тәрбие мен оқытудың бірлігін сақтай отырып, сабақты шәкірт жанының ішкі қуатының оянуына ықпал жасайтындай етіп ұйымдастыру, оқу процесінде әрбір оқушының бойындағы жалпыадамзаттық құндылықтарды қарым-қатынасқа түсіру арқылы дамыту және оларды білім дағдылары негізінде қалыптастыру. Гуманист педагог М. Вебердің сөзімен айтқанда, «оқушыны

ең алдымен көруге, түсінуге және сүйуге үйрету керек, оқуға үйрету одан кейін келеді».

Шынында да, бұл мәселенің мәнін ашу қаншалықты қиын болса, соншалықты маңызды да. Өйткені жеке тұлға руханилығынан айрылса, ішкі нұрынан, жүрек жылуынан да айрылып, рухани жұтаңдыққа тіреледі. Ендеше, жеке тұлғаның рухани адамгершілік қасиетінің негізгі өлшемі-адамның жақсылыққа талпынысы деген қорытынды жасауға болады. Өйткені басқаларға жанашырлық білдіру, өзге адамға жақсылық тілеу, көмек көрсету, айналадағы өмірді жақсартуға ұмтылып, оны жүзеге асыру, өзін-өзі тануға ұмтылу, өзін-өзі дамыту, сол арқылы бүкіл дүниені жетілдіру сияқты құндылықтар рухани дамудың негізгі көрсеткіші болып табылады.

Әдебиет:

1. Игенбаева Б. Қ. Адамгершілік сабақтары.
2. Фридман Л. М. Жеке тұлғаны және ұжымды зерттеу классификациясы.
3. Амонашвили Ш. Мектепке 6 жастан.
4. Мұқанов М. Педагогикалық психология очерктері.

Егістік дақылдар сорттарының түрлері және олардың таралуы

Жанзақов Марат Мықтыбайұлы, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, доцент;
Баширова Жадыра Ерсайынқызы, педагогика магистрі, аға оқытушы
«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Сорт — ауыл шаруашылығы өндірісі құралдарының бірі. Өндіріске жергілікті және селекциялық жақсы сорттарды енгізуден өнімнің мөлшері мен шығымдылығы көбейеді, өсімдіктердің ортаға төзімділігі артады, өнім жинауды механизациялау мүмкіндіктері кеңейеді [1].

Жергілікті сорт белгілі бір аймақта қандай да болмасын дақылды өсіруде табиғи және жасанды (қолдан) сұрыптаудың қарапайым тәсілдерінің ұзақ әсері нәтижесінде шыққан. Түрлі дақылдардың жақсы жергілікті сорттарының көпшілігі халықтық селекция процесінде шығарылған. Оларға: жұмсақ бидайдың — Көже бидай, күріштің — Дұнған-салы, Қазақы-салы, арпаның — Унумли-арпа, жуаның Каратальский сорттары және т. с. с. жатады. Көптеген жергілікті сорттардың шаруашылық-биологиялық қасиеттері алуан түрлі, сондықтан олар селекциялық сорттар шығару үшін құнды бастапқы материал. Мысалы, жаздық жұмсақ бидайдың жергілікті Көже-бидай сортынан Қазақстанская 126 сорты, Түрікменстанның жергілікті сортын пайдаланудан — Красная звезда, күріштің жергілікті Қазақы-салысынан — Первомайский 152, ҚзРОС 358, судан шөбінің жергілікті популяциясынан — Бородинская 2, сарымсақтың жергілікті дұнған популяциясынан — Заилийский, асқабақтың жергілікті популяцияларынан, оның Афродита, Карина сорт-

тары және т. б. көптеген дақылдар түрлерінен алуан түрлі сорттар шығарылған [2].

Барлық елдерде, солардың қатарында біздің елімізде де жергілікті сорттар маңыздылығы және құндылығы бойынша селекциялық сорттармен теңестіріледі. Олар селекцияның алтын қоры. Сондықтан жергілікті сорттардың жойылып кетпеуінің алдын алу шараларын жасау қажет. Яғни, әр топырақтық-климаттық аймақтардың ең жақсы жергілікті сорттары ғылыми-зерттеу мекемелеріндегі ауыл шаруашылығы дақылдары коллекциясында болуы және сақталуы керек. Біршама жағдайларда оларды сақтау үшін арнайы қорықтар жасаған дұрыс. Бұл жұмыстар табиғатты қорғау жөніндегі шаралар кешеніндегі маңызды элементтердің бірі саналуы тиіс.

Селекциялыққа қазіргі ғылыми-зерттеу мекемелерінде жергілікті сорттар мен табиғи популяцияны пайдаланып бастапқы материал алатын классикалық әдіс — шағылыстырумен қатар, герерозис, экспериментті мутагенез, полиплоидия, гаплоидия, ұлпа өсіру, сомалық будандастыру, хромосомдық және гендік инженерия сияқты генетикалық, сондай-ақ биотехнологиялық тәсілдермен жасалынып, Қазақстан Республикасында пайдалануға рұқсат етілген селекциялық жетістіктердің мемлекеттік тізбесіне (әрі қарай Мемтізбе) енгізілген кез келген сорт жатады.

Сорттар жасалыну тәсілдері бойынша популяция-сорт, тізбекті сорт, клон-сорт, будандық сорт және мутанттық сортқа бөлінеді. *Популяция-сорт* айқас немесе өздігінен тозаңданатын өсімдіктерден жаппай сұрыптаумен алынады. Оның тұқым қуалауы біркелкі емес. Өздігінен тозаңданатындардың популяция-сорттары көп жағдайларда гомозиготалық тізбектер қоспасы болып, морфологиялық белгілері мен шаруашылық-биологиялық қасиеттері бойынша алуан түрлі. Айқас тозаңданатындардың популяция-сорттары үнемі айқас тозаңдануларының арқасында біркелкі келеді.

Барлық өздігінен тозаңданатын және айқас тозаңданатын дақылдардың жергілікті сорттары — популяциялық сорттар. Бірақ та селекциялық сорттың да популяциялықтары баршылық. Оған мысал, бұрынғы КСРО-дағы Оңтүстік-Шығыс ҒЗИ (Ресей) шығарған күздік қарабидайдың орташа пісетін Саратовская 5 сорты. Бұл сорт экологиялық бейімделгіштігі мен басқа да селекциялық құнды қасиеттерінің арқасында 1986 жылы өндіріске енгізіліп, қазіргі кезде де Ақмола, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарында өсірілуде. Сондай-ақ, Башқұрт ауыл шаруашылығы ҒЗИ (Ресей) ғалымдарының 1991 жылы шығарған және біздің елімізде — Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстары өндірісіне енген қарабидайдың Чулпон сорты да популяциялық [2].

Негізінде айқас тозаңданатын дақылдардың селекциялық сорттарының өзі сорт-популяция болуы заңдылық. Сонымен қатар, өздігінен тозаңданатын дақылдардың селекциялық сорттары арасында популяциялық сорттар аз болса да кездеседі. Мысалы, Сібір АШҒЗИ (Ресей) шығарған, кезінде еліміздің бірқатар өңірлері — Көкшетау, Қостанай, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарының территорияларында егілген жаздық жұмсақ бидайдың орташа кеш пісетін Омсая 9 сорты (6-тізбекті) мен В. Я. Юрьев атындағы ӨШСГ ҒЗИ-да (Украина) жасалынып, Қостанай облысының ауыл шаруашылығы өндірісінде пайдаланылған жаздық қатты бидайдың орташа пісетін Харьковская 46 сорты (4-тізбекті) [2].

Тізбекті деп өздігінен тозаңданатындардан жекелей сұрыптаумен шығарылған сорттарды айтады. Тізбекті сорт — бір өсімдіктің көбейтілген ұрпағы, сондықтан ол барлық белгілері мен қасиеттері бойынша өте біркелкілігімен ерекшеленеді. Табиғи тозаңдану, механикалық ластану және мутацияланудан тізбекті сорттар бірте-бірте өзінің біркелкілігін жоғалтуы мүмкін. Тізбекті сорттарға елімізде бұрыннан өсіріліп келе жатқан және соңғы кезеңдері шығарылған күздік және жаздық астық дақылдарының барлығына жуық сорттары мен өздігінен тозаңданатын басқа да дақылдардың көпшілік сорттарын жатқызуға болады.

Шағылыстырумен және будандық популяциялардан сұрыптаумен алынатын сорттар *будандық*. Өздігінен тозаңданатын дақылдардың будандық сорттарының тізбектілерге қарағанда біркелкілігі төмендеу. Сондықтан селекциялық тәжірибеде будандық сорттардан қайта

сұрыптаумен жаңа сорттар шығарылғаны да белгілі. Мысалы, сортшілік қайта сұрыптаумен күздік бидайдың Безостая 4 сортынан Безостая 1, жаздық бидайдың саратовтық сорт топтамалары алынуы, тарының Саратовское 853 сортының табиғи будандарынан Орал ауыл шаруашылығы тәжірибелік стансасы екіқайтара сұрыптаумен 1981 жылы ауыл шаруашылығы өндірісіне енгізілген, қазіргі кезде де Батыс Қазақстан облысында пайдалануға рұқсат етілген орташа кеш пісетін Уральское 109 сортының шығарылуы.

Қазіргі таңда біздің еліміздегі барлық дақылдардың Мемтізбеге тіркелген сорттарының көпшілігі — будандық [3]. Ал дәнді астық дақылдары сорттарының барлығын да будандық деуге болады. Оларға, мысалы, бұрыннан КСРО кезеңінен келе жатқан сорттар мен отандық селекцияның шығарып, өндіріске енгізген күздік жұмсақ бидайдың Қарлығаш, Жетісу, Алмалы, Әлия; жаздық жұмсақ бидайдың — Саратовская 29, Целинная 26, Арай, Астана; сұлының — Казахстанский 70, Ертіс 15, Бітік; арпаның — Бәйшешек, Сәуле, Жұлдыз, Арна; тарының — Шортандинское 7, Аружан, Памяти Берсиева, Яркое 3; жүгерінің — Казахстанский 587СВ, Алатау 107ТВ, Целинный 160СВ, Будан 237МВ және күріштің Кубань 3, Янтарь Новатор сорттары жатады. Бұлардың қатарына соңғы 1–2 жылда шығарылған еліміздің ғылыми-зерттеу мекемелерінің селекциясы — «Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС, Қарабалық ауыл шаруашылық тәжірибе стансасы, ҚР АШМ А. И. Бараев атындағы астық шаруашылығы ҒӨО, сондай-ақ Өсімдік шаруашылығы және селекция Қарағанды ҒЗИ-ының шығарған күздік жұмсақ бидайдың Даулет, Арап улучшенный, Егемен-20, Восточно-Казахстанская, Карабалыкская 101, жаздық жұмсақ бидайдың — Асыл сапа, Карабалыкская, Карагандинская 30, Карагандинская 31 және басқа да дәнді астықтардың жаңа сорттары кіреді.

Кейде будандық популяциядан бір емес, бірнеше морфологиялық біркелкі, бірақ биологиясы әр түрлі тізбектер таңдалынып алынады. Олардың біріктірілген ұрпағы *көптізбекті будандық* сорт болып саналады. Бұндай көплиялық сортқа бұрынғы КСРО кезеңінде Ресей Федерациясы мен Украинада шығарылып, еліміздің ауыл шаруашылығы өндірісіне енгізілген күздік бидайдың Одесская 51, жаздық бидайдың — Московская 35, жаздық арпаның Донецкий 4 сияқты сорттары жатады. Әдетте бұндай сорттар экологиялық бейімделгіштігімен ерекшеленеді және үлкен ареалды алады. Көптізбекті сорттар жасау әдісі алыс-жақын шетелдерде кеңінен таралған.

Табиғи сыртқы немесе жасанды мутагендік факторлар әсерінен пайда болған сорттар *мутанттық* болып саналады. Ресейде табиғи жағдайда пайда болған мутациялық популяциядан жеке сұрыптаумен алынған сұлының Немчиновский 2 сортының негізі — табиғи мутант. Біздің елімізде эксперименттік мутагенез процесімен көптеген егістік дақылдардан бірқатар мутанттық сорттар алынды. Оларға — ҚР ҒА ботаника және фитоинтродукция институтының шығарған жаздық бидайдың Мутант 1, Му-

тант 301 және Мутант 306, «Қазақ күріш шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС жасаған күріштің Маржан және Ару, сондай-ақ «Қазақ картоп және көкөніс шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС-да алынған картоптың Мереке, Табыс, Игілік сорттары жатады. Клон-сорттар вегетативті көбейетін өсімдіктерді жекелей сұрыптау жолымен жасалынады. Клон-сорт вегетативті көбейтілген бір өсімдік ұрпағы болғандықтан, өте жоғары дәрежелі біркелкілігімен

ерекшеленеді. Клон-сорттар табиғи мутагенез әсерінен өзгереді. Еліміздегі Солтүстік Батыс ауыл шаруашылығы ҒӨО мен «Қазақ картоп және көкөніс шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС-да шығарылып, Қызылорда, Ақтөбе, Қостанай және Жамбыл облыстарының агроөнеркәсіп өндірісіне пайдалану үшін 1993, 2000 және 2003 жылдары Мемтізбеге енген картоптың, сәйкес Ақжар, Ұлан, Тамыр сорттары — клон-сорттар [4].

Әдебиет:

1. Гуляев Г.В., Гужов Ю.Л. Селекция и семеноводство полевых культур. — М.: Агропромиздат, 1987. — 447 с.
2. Жанзақов М.М. Егістік дақылдар селекциясы. Оқулық. Астана: Фолиант, 2015. — 416 б.
3. Государственный реестр селекционных достижений, допущенных к использованию в Республике Казахстан. Сорта растений. Астана, 2016. — 244 с.
4. Допущенные к использованию перспективные сорта и гибриды картофеля и овоще-бахчевых культур. — Алматы, 2003. — 45 с.

Өнім сапасы селекциясындағы отандық сорттардың орны

Жанзақов Марат Мықтыбайұлы, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, доцент;
Сатаева Дариха Карим-Шамалиқызы, ауыл шаруашылығы. ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Селекцияның маңызды міндеттерінің бірі — ауыл шаруашылығы дақылдарының жоғары және сапалы өнім беретін сорттарын жасау. Негізгі тағам — нан дайындау үшін дәнді астық дақылдарының жаңа жоғары өнімді сорттары мен будандары дәндерінің технологиялық және тағамдық сапасы өте жоғары, сонымен қатар өсу жағдайлары өзгергенде олар тұрақты болуы қажет [1].

Басты астық дақыл — *бидайдың* жаңадан шығарылатын сорттарының дәнінде ақуыздың мөлшері жоғары және де өте сапалы желімше болуы керек. Күздік және жаздық бидайлардың 1 гектардағы, сәйкес 7–9, 5–6 тонна жоғары өнімділігі ақуызы көп (сәйкес 16–17, 18–19%), желімшесі жоғары сапалы және жақсартылған амин қышқылды құрамды дәнімен үйлесетін сорттарын жасау қажет. Осындай өте құнды қасиетті сорттарға бұрынғы КСРО-ның кезінде, сондай-ақ осы кезде де шығарылған күздік және жаздық күшті бидайлардың Безостая 1, Мироновская 808, Лютеценс 72, Одесская 120, Саратовская 29, Целинная 24, Целинная 26, Ақмола 2, Ертіс 97 сияқты жүзден аса сорттары жатады. Олар сапа селекциясы үшін құнды бастапқы материал.

Дүниежүзілік коллекция үлгілері арасында да дәнінің сапасы жоғары — ақуыз мөлшері 18-ден 22% дейін болатын Қытай, Канада және Үндістанның үлгілері кездеседі. Олар қазіргі таңда алыс-жақын шетелдік және отандық селекцияда ата-аналық форма ретінде будандастыруға сәтті пайдаланылып, сапасы өндірістің қойған талаптарына толық жауап беретіндей заманауи сорттардың шығарылуына ықпал етуде [2].

Қазіргі таңда елімізде егістік дақылдардың сапа селекциясы қарыштап даму үстінде, оның дәлелі Қазақстан Республикасының 2016 жылғы пайдалануға рұқсат етілген селекциялық жетістіктері Мемлекеттік тізбесіне енген сегіз күздік күшті бидай сорттарының 3-еуі — Богарная 24, Стекловидная 24 және Қарасай және отыз сегіз жаздықтардың — жартысынан көбі отандық селекция сорттары. Ал сапасы жағынан Мемтізбеге енген күздік бидайдың аса құнды он бес сортының он үші отандық селекция — «Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС, ҚР ҒА ботаника және фитоинтродукция институты, Красноводопад селекциялық тәжірибе стансасы шығарған Красноводопадская 210, Эритроспермум 350, Алмалы, Жетісу және т. с. с. сорттар болса, жаздық бидайдың — құнды 22 сортының 16-сы отандық селекционерлер және олардың жақын шетелдік ғалымдармен бірлесіп шығарған Арай, Қазақстанская 10, Надежда, Степная 60 және т. с. с. сияқты сорттар [3]. Осы күшті бидайдың күздік және жаздық сорттары еліміздің астық өндірумен айналысатын барлық өңірлері агроөнеркәсібінде пайдаланылуда. Сонымен қатар, бұл сорттар барлық табиғи-климаттық аймақтар үшін бұрынғыдан да жоғары сапалы күшті сорттар жасау үшін селекционерлерге таптырмайтын бастапқы материал.

2016 жылғы Мемтізбеге сапасы жағынан ең құнды сорттар қатарына енген *жармалық арпаның* 12 сортының 9-ы отандық селекция — Қарабалық ауыл шаруашылық тәжірибе стансасы, Өсімдік шаруашылығы және селекция Қарағанды ҒЗИ, Ауыл шаруашылық Солтүстік

Батыс ҒЗО, «Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС және ҚР АШМ А. И. Бараев атындағы астық шаруашылығы ҒӨО селекционерлері шығарған сорттар болса, *сыра қайнататын арпаның* құндылар қатарына енген 22 сортынан Арна мен Әсем ғана отандық селекция — «Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС сорттары [3].

Еліміздегі селекциялық жетістіктер Мемтізбесінде сапасы жағынан ең құнды сорттар қатарына *сұлының* отандық селекцияның Бітік, Ертіс 15, Аламан сорттары және ресейлік — Львовский 82, Мирный, Скакун; *тарының* отандық Уральское 109, Шортандинское 7 және ресейлік — Старт, Саратовское 3, Саратовское 6, Саратовское 10; *қарақұмықтың* отандық Шортандинская 2, Ресеймен бірлескен Шортандинская крупнозерная, ресейлік — Богатырь және украиналық — Крупинка, Сумчанка; *күріштің* отандық Маржан, Алтынай және ресейлік — Кубань 3, Солнечный, өзбекстандық — УзРОС 7–13, Авангард, Қарақалпақстан сорттары енген. Сонымен қатар, күріштің ұзын дәнді отандық «Өсімдіктер биологиясы және биотехнологиялар институты» ЕМҚ шығарған күріштің ұзындәнді Алтынай сорты мен Өзбек күріш ҒЗИ-ның Лазурный сорты да осы белгісі жағынан аса құндылардың қатарына жатады [3].

Қазіргі кезде жүгерінің сапа селекциясында майлылығы, қанттылығы және жарылғыш коэффициенттері жоғары сорттар мен будандар шығару, оларды тездетіп өндіріске енгізу өзекті мәселе болса, оның бірінің шешімін «Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС селекционер-ғалымдары қанттылығы жоғары Балшекер 375СВ сортын шығарумен табуда. Селекционерлерге

Әдебиет:

1. Жанзақов М. М. Егістік дақылдар селекциясы. Оқулық. — Астана: Фолиант, 2015. — 416 б.
2. Гуляев Г. В., Гужов Ю. Л. Селекция и семеноводство полевых культур. — М.: Агропромиздат, 1987. — 447 с.
3. Государственный реестр селекционных достижений, допущенных к использованию в Республике Казахстан. Сорта растений. Астана, 2016. — 244 с.

Микроорганизмдер арқылы мұнайбергiштікті арттыру тәсілі

Жубаниязова Венера Аймурзаевна, арнайы пән оқытушысы;
 Мыңбаева Айнагүл Қаржаубайқызы, арнайы пән оқытушысы
 «Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

20-ғасырдың 40-жылдарынан бұрын кен орындары негізінен резервуардың өзінің табиғи энергиясынан пайдаланып біртіндеп әлсіреу тәсілі бойынша игерді. Бұл процесс бір ұңғыманы бұрғылаумен жалпы байырғы резервуардың қысым тұрақтылығын бұлдірді, бұл қысым тұрақтылығының бүлінуі мұнайдағы ерігіш газдардың бөлінуін келтіріп шығарды, сөйтіп мұнайды жер бетіне көтеріп шығарады. Бұл кезеңде негізінен мұнайдағы ерігіш газдар арқылы мұнайдың

күнбағыстың дәнінің майлылығы 58–60% және одан да жоғары болатын жаңа сорттары мен будандарын шығару міндеті қойылған. Оны орындау барысында қыруар жұмыстар да атқарылуда.

Еліміздің күнбағыс өсірумен айналысатын аймақтары өндірісіне пайдалануға рұқсат ету үшін 2016 жылы күнбағыстың жалпы 73 сорты мен буданы, олардың ішінде 17 жоғары майлылар Мемтізбеге енгізілді. Оларға —отандық «Майлы дақылдар» МҚК шығарған Восточный (Ақмола, Шығыс Қазақстан, Павлодар облыстарында өсіріледі), Казахстанский 1 (Қызылорда, Ақмола, Шығыс Қазақстан, Павлодар), Казахстанский 341 (Ақмола, Алматы, Солтүстік Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан) және Казахстанский 3124 (Алматы) сияқты будандар жатады. Сонымен қатар, жақын шетелдік — ресейлік Восход, Заря, Скоропелый 87, Сибирский 91 және алыс шетелдік Арена ПР, Брио, НК Дельфи (Франция), Ислеро (Нидерланд), Пр 62 А 91 (АҚШ) сияқты будандар да еліміздегі май өндірісі мәселелерін шешуде [3].

Отандық селекцияның алдында, сондай-ақ майдың сапасын жақсарту, яғни май қышқылдары құрамын, липидтер қатынастарын, дәрумендердің жоғары мөлшерін белгілі бір шамаға жеткізу міндеті де маңызды болып тұр. Дәндібұршақ дақылдары селекциясын, мүмкіндігінше ақуыз мөлшерін көтеруге қарай бағыттау қажет. Қант қызылшасының қанттылығы, сондай-ақ технологиялық сапасы жоғары сорттарын, картоптың крахмалы мен ақуызы түйнектерінде көп мөлшерде болатын техникалық сорттарын жасау керек. Мақта селекциясында маңызды міндет — шығымдылығы жоғары және сапалы талшық беретін жоғары өнімді жаңа сорттар шығару.

қозғалысын туындатты. Игеру мерзіміне ілесіп резервуар қысымы күрт төмендеп, ерігіш газдардың таусылуы резервуардағы мұнайларды тез арада жылжығыштығынан немесе қозғаушы күштен айырып тастайды. Бұл бір жайшылықта айтатын «бірінші реттік мұнай өндіру» делініп, әдетте мұнай бергіштігі тек қана 5–10% болады.

Бірінші реттік мұнай өндірудегі энергия қайнары мұнай қабатының өзінде, негізгі мұнайды айдаушы күш

«табиғи», бұл оның мәндік қасиеті; екінші реттік мұнай өндіру су айдау немесе басқалай қабат қысымын толықтап тұратын тәсілдер, мысалы, газ айдау. Су мұнайды ығыстыру агенті ретінде мұнайды өндіріс ұңғымасына қарай итермелейді, бұл «физикалық» әсер; ал үшінші реттік мұнай өндіру яғни мұнай бергіштікті арттыру дегеніміз химиялық агенттерді (пар, полимер, сілті, беттік активті агенттер, CO₂, микроорганизмдер) қабатқа айдап, оларды мұнай, су, жыныс шекара беттерінде физикалық, химиялық өзгерістер тудырып, мұнай мен судың қасиеттерінің (физикалық және химиялық) өзгерісі арқылы судың шаю аумағын ұлғайтып немесе қуу өнімділігін жақсарту арқылы ең соңында мұнай бергіштікті арттыру мақсатына жету дегендік. George J. Stosur мұнай кен орындарын игерудің үш кезеңге бөлінуінің өзгертілу схемасы дайындалды.

Жылумен өңдеудің таяу жылдардан бергі өнім мөлшері тұрақты болып, басты EOR техникасы саналуда, бүкіл дүниенің 60% артық EOR өнім мөлшері түгелдей жылумен өңдеуден келген.

Газ айдау негізінен АҚШ және Канадада дамушылыққа ие болды, өйткені бұл екі мемлекетте мол CO₂ газы қайнары және тасымалдауға қолайлы шарт жағдай бар. АҚШ-тың CO₂ айдау арқылы мұнай бергіштікті арттыруы негізінен батыс Техас штатындағы Перми ойпатына шоғырланған, бұндағы басты себеп бұл өңірдің известнякті және доломитті резервуарлары CO₂ айдауға өте жақсы үйлеседі, сонымен бірге бұл жерлер негізгі CO₂ өндіру базасына жақын орналасқан болып, газ қайнары өте қолайлы.

Химиялық жолмен мұнай өндіру нәтижесі біршама жақсы болғанымен, бітеліп қалған және жолдар кейін оңайшылыққа ашылмайды, сөйтіп ішінде бөгіліп қалған мұнайларды өндіруге амалсыз қаламыз.

Микроорганизмдер арқылы мұнай бергіштікті арттыру техникасы (MEOR) кезекте даму кезеңінде ғана, Қытай, АҚШ, Россия, Румыния қатарлы мемлекеттер бұл салаға белсенді ат салысып, кен орындарда түрлі сынақтар жүргізе бастады, бұл бір түрдегі даму болашағына ие EOR техникасы саналады, бірақ көптеген шешуге тиісті мәселелерге дүп келіп тұр.

Микроорганизмдер арқылы мұнай бергіштікті арттыру техникасы (MEOR) дегеніміз жер бетінде бапталған (өсірілген) микроорганизм бактерия ерітінділері мен қоректік ерітінділерін мұнай қабатына айдау, немесе тек қана жалаң қоректік ерітіндісін болмаса бактерияларды айдап оларды қабатта өсіп жетілдіру арқылы мұнай өндіруге пайдалы болатын зат алмасудың өнімдерін пайда қылдырып, мұнай бергіштікті арттыратын мұнай өндіру техникасы.

Микроорганизмдер хайуандар мен өсімдіктерге ұқсас табиғат дүниесіндегі үш үлкен дүниенің бір, әрі ол хайуандар мен өсімдіктерге қарағанда тіпті де ертеде пайда болған. Микроорганизмдер (Microbe Microorganism) жай көзбен көруге болмайтын немесе анық көрінбейтін кішкентай организмдердің жалпы аталуы. Вирустар, балды-

рлар, бактериялар және саңырау құлақтар негізгі микроорганизмдер қатарына жатады. Микроорганизмдер дене пішіні жағында кішкене болғандықтан төмендегідей ерекшеліктерге ие:

1) Көлемі кішкене, ауданы үлкен. Әдетте 0.1мм ден кіші болады, беттік ауданы үлкен болғандықтан микроорганизмдерде алып қоректік заттарды сіміретін беті, зат алмасудың керексіз өнімдерін сыртқа шығаратын беті және информация алмастыратын беті болады, әрі осы арқылы өзінің басқада ерекшеліктерін бейнелейді.

2) Сіміруі көп, айналдыруы тез. Микроорганизмдер қысқа ғана уақыт ішінде өзінің салмағынан көп ауыр заттарды ыдырата алады, бұл ерекшелік олардың қауырт өсуі және зор мөлшердегі зат алмасу өнімін синтездеуінің негізі.

3) Өсіп өрбуі тез, микроорганизмдердің өсіп өнуі өте тез, мысалы Үлкен ішек таяқшалы бактериясы бір тәулікте 47.22 триллион ұрпақ көбейтіп, жалпы салмағы 4772 тоннаға жетеді.

4) үйлесу қаблеті күшті, өзгеруі оңай. Микроорганизмдерде өте күшті үйлесімділік қаблеті болады, тіпті өте нашар орта шарт жағдайында да тіршілік ете алады. Көптеген микроорганизмдер -196°C төмен ортада да тіршілік қаблетін сақтай алады; кейбір микроорганизмдер 250°C жоғары ортада да қалыпты тіршілік ете алады. Көптеген микроорганизмдер жалаң клеткалы, қарапайым көп клеткалы немесе клеткасыз құрылымда болатындықтан, өсіп өрбуі тез, әрі көптеген өзгерістен кейінгі ұрпақтарын пайда қыла алады. Адамдар олардың осы ерекшелігінен пайдаланып генеологиялық жолмен ерекше жасанды бактериялар жасай алады.

5) Таралуы кең, түрі көп. Табиғат дүниесінде кеңінен бар әрі тіршілік ететін микроорганизмдердің түрлері де өте мол. Таралуы жөнінен алып айтқанда, микроорганизмдер жете алмайтын жер жоқ деп айтуға болады. жер шарында жанар таудың центрінен басқа биосфера, гидросфера, атмосферадан бастап жыныстарға дейін, микроорганизмдердің барлық жерде іздері бар. Түрлері жағынан, адамдар олардың жүз мыңнан астам түрін тани алды, бірақ бұл тек қана табиғат дүниесіндегі микроорганизмдердің 10%-і ғана. Микроорганизмдердің зат алмасу өнім түрлері де өте көп, микроорганизмдер қанша түрлі зат алмасу өнімдерін пайда қыла алады? Бұл күні бүгінге дейін жұмбақ.

Клетканың өсіп жетілу барысы бірнеше кезеңді бастан кешіреді. Бірінші кезең баяу өрбитін кезең болып клеткалар саны жағынан тұрақтылықты сақтайды. Бұл кезеңде клетка жаңа ортаға үйлеседі. Екінші кезеңде логарифмді өсіп жетілу кезеңіне кіріп, клеткалар бастап өсіп өрбиді, соңында қоректік заттар таусылып, улы заттар (қышқылдар мен спирттер) жиналатын үшінші кезеңге, яғни өсіп өрбудің құлдырау кезеңіне кіреді. Бұл кезеңде қоректік заттардың азайуына байланысты клеткалардың өлуі біртіндеп көбейіп, соңында өлген клеткалар саны мен пайда болған клеткалар саны теңесетін тыныштық кезеңге кіреді.

Әдебиет:

1. Нурсултанов Ғ. М., Абайұлданов Қ. Н. Мұнай мен газды өндіріп, өңдеу: Оқулық, — Алматы «Өлке», 2000.
2. Yusheng Fu. Weishengwu Caiyou Jichu ji Jinzhan. Beijing: Shiyong Gongye Chibanshi, 2005.
3. Xiang Qiu, Youfu Wang, Kelian Wang. Tigao Shiyong Caishoulv Jichu. Beijing Shiyong Gongye Chibanshi, 2007.
4. Knabe S. P. Overview of microbial enhanced oil recovery. OilGasJ61984ж 82 (52): 59–60.
5. Zhengguo He, Yansheng Xiang, Wenmei Bo. Weishengwu Caiyou Jili Yanjiu (J). Zuancai Gongyi, 1999. 22 (1) 19–21.
6. Qilong Tu қатарлар. Weishengwu Caiyou Jishu de Yanjiu Jinzhan yu Zhanwang. Tianranqi Diqu Kexue (J). 2004. 15 (5) 559–563.
7. Ma, S. Y. and Schneider D. R. (1998) Microbial.
8. Degin Zhou Weishengwuxue Jiaocheng. Beijing: Gaodeng Jiaoyu Chubanshi. 2012.
9. Donaldson E. C. Microbial Enhanced Oil Recovery. ELSEVIER-Amsterdam-Oxford-New-York-Tokyo. 1991.
10. Lianchan Chai, Ping Zheng. Weishengwu Caiyou de Diceng Huanjing yu Junzhong de Xuanze, Guowai, Youtian Gongcheng. 1996. (9): 4–5.

Инновациялық маркетинг — отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың құралы

Қалжанова Аида Қалжанқызы, арнайы пәндер оқытушысы;
Тажикова Жанат Жумановна, арнайы пәндер оқытушысы;
Календарова Күнсұлу Алтынбековна, арнайы пәндер оқытушысы
«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында отандық компаниялардың ел ішіндегі және шетелдегі тауарлар мен капитал нарықтарындағы бәсекеге қабілеттілігі өзекті мәселеге айналуда.

Сондықтан да нарықтық экономика жағдайындағы бәсекелестік көптеген жағдайда инновациялық қызметтерді талап етеді. Кәсіпорынның инновациялық белсенділігі оның бәсекеге қабілеттілігінің стратегиялық маңызды факторларының бірі болып табылады. Бұл мәселені өз еңбектерінде жетекші шетелдік ғалымдар Кирнан М., Кристенсен К., Сенге П., Сливотски А., Моррисон Д., Янсен Ф., Шумпетер И., Менш Г., Ван Дейн Я., Фримен Х. зерттеумен айналысты. Жалпы инновациялық қызмет рөлінің маңыздылығын талдау мақсатында кәсіпорын үшін инновацияның мәні мен маңызын анықтау қажет.

Инновация — экономикалық категория. Бұл категорияның кәсіпорын қызметіндегі маңызы оның функцияларында көрінеді. Инновация жаңа өнім немесе операцияға (технология, үрдіс) салынған капиталдың пайда болған нарық көрсеткіші болып табылады.

Қазақстандық кәсіпорындардағы инновациялық белсенділікті арттырудағы олардың артықшылықтарына келесілерді жатқызуға болады:

- республикада мол табиғи ресурстардың болуы;
- университеттер, академиялық институттар мен басқа да ғылыми мекемелердің дамыған желісі;
- инновация саласындағы белсенді мемлекеттік қолдау саясаты;

— шикізат ресурстарына қолы жетімсіз бизнес-элитаның күшеюі.

Ал кемшіліктеріне:

- әлсіз инновациялық тәуекел-менеджменттегі, маркетингтегі жоғары тәуекел деңгейі;
- инновациялық қызметпен айналысатын мамандардың төмен үлес салмағы;
- шағын венчурлық бизнестің дамымағандығы;
- отандық ғылыми жасаулардың төмен бәсекеге қабілеттілігі мен шетелдік ескі технологиялар мен жабдықтарды сатып алуы;
- шектеулі қаржылық және материалдық мүмкіндіктер.

Әлемде халықаралық масштабта жетекшілікке, яғни лидерлікке қол жеткізген компаниялар бір бірінен мүлдем өзгеше стратегиялар қолданады. Алайда, сәттілікке жеткен әр компания өзінің жеке стратегиясын қолданып, қызметінің түпкілікті жасырын қағидаларына сүйенеді және мұндай типтес компаниялардың сипаты мен эволюциясы бірдей болып табылады. Бұл компаниялардың барлығы инновацияларды қолдану арқылы жоғары бәсекеге қабілеттілікке ие болып, сәттілікке жетеді. Олар бәсекеге қабілеттілікке жетудің жаңа әдістерін меңгере отырып, ескі әдістерді жаңаша қолдану арқылы бәсекелік күрестің ең үздік әдістеріне қол жекізеді [2].

Кейбір инновациялар нарықта жаңа жағымды мүмкіндіктер тудыра отырып, бәсекелік артықшылықтарға жол ашады, яғни олардың пайда болуына мүмкіндік жасайды немесе компанияның бәсекелестері назар ау-

дармаған нарықтың бос нишалары (*тауаша — күшті бәсеке үшін тым аз немесе әлі ешкім жайғаспаған тауарлар мен қызметтер нарығы*) мен сегменттерін толтыруға, иемденуге мүмкіндік береді. Егер бәсекелестер баяу жауап беретін болса, онда мұндай инновациялар айтарлықтай бәсекелік артықшылықтар береді. Мысалы, автокөлік жасау және тұрмыстық электроника салаларында жапондық компаниялар өзге бәсекелестері байқамай, назарына ілмеген және пайдасыз, тартымдылығы жоқ, маңызы да аса төмен деп есептеген сегментті, яғни шағын көлемге ие, энергияны аз тұтынатын компактты үлгідегі автокөліккерге назар аударып, оларды жасаумен және сатумен айналысып үлкен жетістіктерге ие болды [1].

Кәсіпорын қызметінде инновацияларды енгізу және жетілдірулер енгізуде маңызды рөл ойнайтын құралдардың бірі ақпарат, яғни ақпаратты тарату құралы ретінде қазіргі кездегі заманауи «сайты» айта кеткім келеді.

Бизнес жолына мақсат қойған әрбір стартаперден бастап, бизнесте жолы болған әр бизнесмен үшін «маркетинг» тауар сату мен тұтынушы жинаудың негізі болып табылады. Басты сұрақ: Сатуды қалай арттыру керек?

1. Бәрін санмен өлшеу керек.

Егер сіз сайт ашсаңыз — оның құны қанша, ол сайт арқылы сауданы қаншалықты арттыруға болатынын есептеуіңіз керек. Егер интернетке жарнамаңызды берсеңіз — ол жарнаманың нақты қанша сатылым, транзакция мен табыс беретінін есептеуіңіз керек.

2. Сайтты үнемі дамытып отыру керек.

Көп кәсіпкерлер сайтты жасап болғаннан кейін іс бітті деп ойлайды. Бұл — қателік. Сайт жасау — оффлайн саудадан онлайн саудаға қарай жасалған алғашқы қадам ғана. 2016 жылдың қорытындысы бойынша, Қазақстандағы барлық сауда-саттықтың 1,8 пайызы интернеттің үлесіне тиіпті. Салыстыру үшін айта кетсек, Ұлыбританияда бұл көрсеткіш 12 пайызды құрайды. Бұл дегеніміз — әлі кем дегенде 10 есеге дейін өсім болуы мүмкін.

3. Жаңа құралдарды пайдалану керек.

Интернеттен өз бизнесіңізге қатысты түрлі сауалнамаларды зерттеп көріңіз. Сол арқылы өзіңіздің бизнесіңізге сәйкес келеді-ау деген бір немесе бірнеше құралдарды таңдаңыз. Әрине, не істесеңіз де ең алдымен табыс табуды көздеуіңіз керек.

4. Орта бизнеске айналуға тырысу керек.

Шынында да дәл солай. Көшбасшы болу үшін алға қарай ұмтылу керек. Алдыңызға жаңа мақсаттар қойыңыз. Интернетте АВ-тест жүргізу мүмкіндігі бар: сайтыңыздың қолданушыларының жартысы сіздің интернет-дүкеніңіздің жаңа дизайнын көреді, қалған жартысы ескі дизайнын ғана көреді. Осылайша қайсысында сауда көбірек жүретінін біліп, таңдауды соған түсіруге болады.

5. Бренд жасауға тырысыңыз

Өзі ісіңіздің атын шығаруға тырысыңыз. Мұндай жағдайда SEO, PPC (мән-мәтін арқылы жарнамалау), email-маркетинг (арзандығы жағынан ең тиімді әдіс) көп

нәтиже бере алады. Сайтқа тікелей кірушілердің үлесі арта түседі әрі адамдар сайтыңызға көз үйрете бастайды.

Жаңашылдықтар кейбер ерекше жағдайларды ескермегенде үлкен күштің нәтижесі болып келеді. Бәсекелік күресті ең тиімді әрі жаңа тәсілдерді енгізетін компаниялар өз мақсатын көздейді

Келесі кезекте әлеуметтік желідегі маркетингі дұрыс қолдана білуіміз керек.

SMM (social media marketing) — дұрыс қолдану дегеніміз не?

1. Копирайтинг.

2. Дизайн.

3. Мақсатты аудитория.

4. Аудиториямен байланыс.

5. Таргетинг (ағылшын тілінен — «дәлдеу» деген мағынаны білдіреді).

Компания жаңа енгізулердің арқасында бәсекелестік артықшылықтарға жеткеннен соң, тек әрдайым жақсартулардың арқасында ғана жағдайды ұстап тұра алады. Кез келген жетістікті қайталауға болады. Корейлік компаниялар стандартты түрлі-түсті теледидарлар мен бейнемагнитофондарды жалпы өндіру арқылы өздерінің жапондық бәсекелестерінің мүмкіндіктеріне жетті; бразилиялық компаниялар былғары аяқ киімнің ерекше түрлерін өндіретін италяндық фирмалардың бәсеке қабілеттілігімен салыстыра алатындай технологиялық процесті құрылымдады, дизайнын ойлап тапты [3].

Бәсекелестер өзін жетілдіріп отырмайтын және инновацияны енгізбейтін кез-келген компанияны басып озады.

Белгілі бір елдерде негізделген компаниялар қандай себептерден қазіргі жағдайға қабілетті болып табылады? Неге олар үнемі жақсарту жолымен жүреді, неге бәсекелестік артықшылықтардың қиын көздерін іздейді? Оларды сәттілікке жиі әкелетін өзгерту мен жаңартуларды енгізу үшін көлемді кедергілерді жеңуге не қабілетті етеді?

Жоғарыда аталаған шаралар кәсіпорын дамуында, бәсекеге қабілеттілігін арттыруда инновациялық маркетингтің маңызының жоғары екенін көрсетеді.

«Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында: «...Біздің міндетіміз — елдің жаңа өмір шындығы жағдайларындағы жаһандық бәсекеге қабілеттілігі. Үшінші жаңғырудың шешуші басымдықтарының бірі экономиканы жедел технологиялық жаңарту болады.» деп нақты көрсетілген [4]. Сонымен қатар компаниялардың маркетингке қызығушылығының инновациялық өнімдерге, инновация тәжірибесі мен теориясына аса зор көңіл бөлуіне, бұған қоса мемлекеттің инновациялық саясатқа назар аударып, кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін осы аталған инновацияларды енгізу арқылы дамыту қажеттігіне үндеу тастап жатқанын айта кетуге болады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 1 тамыздағы №874 Жарлығымен БЕКІТІЛГЕН «Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫ».
2. Багиев Г.Л., Богданова Е.Л.. Маркетинг инноваций. — М., 2004.
3. Инновации — движущий фактор глобальной конкуренции // http://www.aup.ru/books/m78/1_3.htm /
4. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы. — 2017. — 31 қаңтар.

«Мәңгілік ел» идеясының тарихи негіздері, тарих пен тағылым

Кипшакбаев Канат Зейноллаевич, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы;
Каденова Гүлзат Сандыбайқызы, аға оқытушы
«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

*Мәңгілік Ел-ата -бабаларымыздың
сан мың жылдан бергі асыл арманы.
Біз армандарды ақиқатқа айналдырдық.
Мәңгілік Елдің іргетасын қаладық.
Н.Ә. Назарбаев*

Мәңгілік ел, Ұлы Қазақ даласы, Тәуелсіз мемлекет Мосы секілді сөздер адамдарды толғандырмай қоймайды. Бұл сөздердің терең мағынасын түсініп, әр қайсысына тоқталар болсақ, сонау ата-бабаларымыз өмір сүрген жылдарға барамыз. Ежелден қазақ еш елге тәуелді болмауды, қыздары абыройлы, ұлдары намысты болғанын қалады. Оған осы уақытқа дейінгі болып келген көтерілістер, соғыстар дәлел бола алады.

«Мәңгілік ел» — ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман-әлем елдерімен терезесі тең қатынас құрып, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз мемлекет атану еді.

Ол арман-тұрмысы байқуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты Ел болу еді. Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» атты еңбегінде: «Егер біз мемлекет болғымыз келсе, өзіміздің мемлекеттігімізді ұзақ уақытқа меңзеп құрғымыз келсе, онда халық руханиятының бастауларын түсінгеніміз жөн. Оған барар жол халық даналығының негізінде жатыр», — деген еді. Енді міне «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында ежелгі ата-бабаларымыз — түркілердің Мәңгілік ел идеясын Қазақ елінің ұлттық идеясы ретінде жариялап отыр. Біз бүгін XXI ғасырдың есігін айқара ашып, төріне еніп отырмыз. Бұл ғасыр Қазақстан үшін жасампаз ғасыр, жаңару ғасыры, дәуірлеу ғасыры. Президент Жолдауы Қазақстан халқы үшін үлкен маңызға ие болды.

Бір болашақ — бұл Мәңгілік елдің, біздің ортақ үйіміз — Қазақстан Республикасының өркендеуі. Қазақстан халқы Ассамблеясы және біртұтас елдің азаматтары «Мәңгілік ел» патриоттық актісін әзірлеу туралы тапсырманы ерекше шабытпен қабылдады.

«Мәңгілік елдің» жеті қағидасы біздің дамуымыздың арқаулық құндылықтарын, Қазақстан халқының ортақ мүддесі мен тарихи тағдырын айшықтайды. Біз бұның Елбасы анықтаған міндеттерді орындаудағы күшті жұмылдырушы бастауға айналатынымызға сенімдіміз.

«Мәңгілік ел» — ұлттық идеясының 7 қағидасы:

1. Қазақстан мен астананың тәуелсіздігі
2. Ұлттық бірлік, біздің қоғамымыздағы бітім мен келісім
3. Зайырлы қоғам және жоғарғы руханилық
4. Индустрияландыру мен инновациялар негізіндегі экономикалық өсім
5. Жалпыға ортақ Еңбек Қоғамы
6. Тарихтың, мәдениет пен тілдің ортақтығы
7. Ұлттық қауіпсіздік және біздің еліміздің жалпы әлемдік және өңірлік проблемаларды шешуге жаһандық ат салысуы.

Осы құндылықтар арқасында біз әрдайым жеңіске жеттік, елімізді нығайттық, ұлы жетістіктерімізді еселедік. Жаңа Қазақстандық Патриотизмнің идеялық негізі осы мемлекет құраушы, жалпы ұлттық құндылықтарда жатыр.

Тәуелсіздікпен бірге халқымыз Мәңгілік мұраттарына қол жеткізді. Біз еліміздің жүрегі, тәуелсіздігіміздің тірегі — Мәңгілік Ел ордамызды тұрғыздық. Қазақстан Мәңгілік ғұмыры ұрпақтың Мәңгілік Болашағын баянды етуге арналады. Ендігі ұрпақ — Мәңгілік қазақтың Перзенті. Ендеше, Қазақ елінің Ұлттық Идеясы-Мәңгілік ел! Байлығымыз да, бақытымыз да болған Мәңгілік Тәуелсіздігімізді көздің қарашығындай сақтай білуіміз керек. Тағылымы мол тарихымызбен, ұлы бабалардың ұлағатты өмірінен алар тәлімізбен біз алдағы асулардан алқынбай асамыз. Үдеудің сыры-бірлікте, жүдеудің сыры-алауыздықта. Осыдан үш ғасыр

бұрын Аңырақайда болған ұлы шайқаста ата-бабаларымыз бірліктің күдіреті қандай боларын дәлелдеген.

Сын сағатта туған елге деген перзенттік парызды бәрінен биік қоя білген. Сол шайқаста төгілген қан барша қазақтың тамырында бар. Бізді бір-бірімізден біріктіретін де, бауыр ететін де бабалардың бостандық жолында төгілген осы қаны деуге болады. Елдік мұрат жолындағы ұлы ерлік әрқашан аталарымыздың бойынан табылған. Бабаларымыз тірі болу үшін бір болса, біз әрдайым ірі болу үшін бір болуымыз керек. Бейбіт күндегі белестерді бағындырып, алдағы сындардан сүрінбей өтерміз, ең алдымен өзімізге, бірлігіміз бен берекемізге байланысты. Біз болашаққа қол созып, тәуелсіз елімізді «Мәңгілік ел» етуді мұрат қылу. «Жолдаудағы «Мәңгілік ел!» идеясы мен «Қазақ елі» атауы егіз ұғым. Жалпы «Республика» деген сөз ұлттың өзін-өзі басқаруы дегенді білдірсе, ал «Қазақ елі» деген ұғымға келсек, ол мемлекеттігі бар, өзін-өзі басқаратын ел деген мағынада айтылған ой. Ұлттық идеясы мен арманы бүгінгі Тәуелсіз Қазақ мемлекеті болған Алашорда үкіметі де осыдан жүз жылдай бұрын: «Арғы атам ер түрік, Біз Қазақ еліміз» — деп ұрандаған болатын. «Мәңгілік ел» сөзінің терең тарихи тамыры және үлкен мағыналы мәні бар. Түрік шежіресінде «мәңгі» сөзі «Тәңір», «Күдай», «Алла» сөздерімен мағыналас қолданылады. «Мәңгілік ел» «Алла Тағалының елі, халқы» дегенді білдіреді екен. Кезінде айбарлы сақ, ғұн, түркі, Шыңғыс қаған, Алтын Орда империялары салтанат құрған бүгінгі Қазақстан мемлекетіне «Мәңгілік ел» идеясы мирас болып қалды. Осындай «Мәңгілік ел» идеясы алпауыттардан құтқарып қалды және бұл үзілмеуі тиіс. Себебі «Бабаларымыздың ерлігі, бүгінгі буынның ерен істері және жас ұрпақтың жасампаздығы арасында сабақтастық болса ғана, біз «Мәңгілік ел» боламыз» деп Президенттің Жолдауында айтылып отыр. Даңқты өткен тарихымызда «Мәңгілік ел» идеясы көшпелі империяларды әлемдік өркеніетпен тікелей жалғайтын алтын көпір болған. Мәселен, алып елдермен тең дәрежеде әріптестікте болу, сауда-саттық жасау, Ұлы Жібек жолын өз уысында ұстау, салт атты әскери өркеніет құру, адамгершілік пен көпшілдікті, дархандықты, ақжүректілікті ту еткен елдік қасиеттер «Мәңгілік ел» қағидаттары болып саналған. Бүгінгі жаһандану дәуірінде «Мәңгілік ел» идеясы бағзы түркілік тектік-болмысымыздың, асыл тұрпатымыздың заманауи қайта жаңғыруының, озық, қуатты ел болып гүлденуінің кепілі. Тәуелсіз ел атанғаннан кейін бұл идеяны іске асырудың тарихи мүмкіндігі туып отыр. Ежелгі түркілердің «Мәңгілік

ел» идеясы үш тұғырдан тұрды, яғни үш негізден тұрады: оның біріншісі-көне түркі жазба ескерткіштеріндегі «Мәңгілік ел» манифесі, екіншісі — Әл-Фарабидің философиялық шығармаларында, әсіресе, «Қайырымды қалада» бұл идеяның теориялық-методологиялық тұрғыдан тиянақталуы және үшіншісі — Жүсіп Баласағұнның осы идеяны негіздеген «Құтты Білік» дастаны. Бұлардың бәрі бір-бірімен тығыз байланысты, бір заманның жемісі және өзіне дейінгі бабалар мұратымен жалғаса отырып, кейінгі ұрпақтарының құрған мемлекетшілдік, яғни «Мәңгілік ел» идеясымен сабақтасады. «Мәңгілік елге бастайтын ең абыройлы, ең мәртебелі жол», — деген ұлттық идеясының тамыры өте тереңде, өзегі сонау түркілердің дәуірінен бастау алатыны айтылды. «Мәңгілік ел» идеясын алғаш рет манифест ретінде жарияланған Тоныкөк абыз бүкіл түркі жұртын бір шаңырақтың астына біріктіруді көздеген болатын. Өзара қырқыстан әбден шаршап, тоз-тоз болып кеткен түркі тайпаларының арасында бұл үндеу кеңінен қолдау тауып, жүзеге асады да, қазақ даласында Түрік, Түргеш, Қарахан сияқты күшті қағанаттар құрыла бастайды. Кейін түркі халқының бірлігі тағы да ыдырап, жан-жаққа шашырап кеткен кезде де ұлтымыздың біртуар көсемдері халқын осы идеяның аясына қайтадан жинап, әлемге әйгілі, тарихта өз орнын қалдырып кеткен Алтын Орда, Ақ Орда, Ноғай, Моғолстан, Қазақ хандығы сияқты алып та, қуатты мемлекеттердің негізін қалап кетеді. «Мәңгілік елдің» өміршеңдігі соншалықты қазіргі кезде өз жалғасын тауып, Мөде, Бумын, Қапаған, Білге, Құлтегін сияқты қағандарымыздың ісін мұра ретінде қабылдаған Елбасымыз осы идеяны өз отандастарына жария етіп, қазақстандықтарға үлкен сенім артып отыр. Мемлекет басшысы Жолдауда атап өткен дүние елдің көкейінде жүрген мәселелер еді. Бірлігімізді сақтап, ана тіліне деген құрметімізді берік етсек, ұлттық мүдденің үстемдік етері анық. Елбасымыздың осы Жолдауда көтерген идеялары жүзеге асырылса, еліміздің іргесі нық бекіп, келешек көкжиегіне талмай жетеріміз анық.

Еліміздің болашағы жарқын болып қалыптасуы үшін ұлттық құндылықты санасына терең меңгерген білімді, инабатты жас ұрпақты тәрбиелей отырып, қол жеткізсек бұл ұстаздар қауымы үшін үлкен жетістік болары айдан анық.

Қазақстан тағдыры үшін өткен ата-бабалар мен болашақ ұрпақ алдында ең бағалы құндылығымыз — егемендігімізді сақтап, мұратымызға айналған «Мәңгілік ел» болу идеясын жүзеге асыру жолында аянбай еңбек ете білейік!

Елдігіміз бен туған тіліміз мәңгілік жасай берсін!

Әдебиет:

1. Егемен Қазақстан. — 2010. — 6 шілде.
2. Рахымжанова Н. И., М. Баттал Р. Менің Қазақстаным. — Астана баспасы, 2001.
3. Бирюков С., Елькин Д., Делягин М., Собозобов Ю. 2020-Стратегиялық жоспары: Көшбасшылыққа бастайтын Қазақстандық жол.
4. Назарбаев Н. Ғасырлар тоғысында. — А, 2001.
5. Құлтегін-Тоныкөк Ежелгі руна жазбалары /Әдеби нұсқасын жасағандар Қадыр Мырза Әли. — Алматы, Өлке, 2001.

Қазақстандағы Республикасындағы инклюзивті білім беру жүйесі

Кушекбаева Жанат Серікқызы, педагогика ғылымдарының магистрі;

Бақытбайқызы Айнұр, педагогика ғылымдарының магистрі;

Абилхан Инабат Нурланқызы, студент;

Дүйсенбек Ақниет Бақбергенқызы, студент;

Маликова Нургуль Серикқызы, студент;

Қорғанбекова Ақнұр Нұрлыбекқызы, студент

«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Мүмкіндігі шектеулі балаларды сапалы біліммен қамту — қазіргі таңдағы ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Соңғы жылдары арнаулы білім жүйесінде кемтар балалардың білім алуға қолжетімділігін кеңейтуге оң өзгерістер жасалып жатыр.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу құқықтары «Қазақстан Республикасының балалардың құқықтары туралы», «Білім беру туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетуге ықпал ету туралы», «Қазақстан Республикасында кемтарларды әлеуметтік қорғау туралы», «Арнайы әлеуметтік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңдарында, Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген. Инклюзивті білім беру немесе «білім баршаға» бағдарламасы — барлық балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында, мектепте және мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді. Бұл бағдарламаны Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы мақұлдап, БҰҰ-ның Конвенциясына 2006 жылдың 13 желтоқсанында енгізді, сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін ортаға кіріктіру мақсатында 2009 жылғы ҚР инклюзивті білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасы әзірленген және 2010 жылдың 1 ақпанында бекітілген ҚР білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілген [1].

Бұл бағдарламалардың басты міндеттерінің бірі — еліміздегі инклюзивті оқытуды дамыту болып саналады.

Инклюзивті оқыту — ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісінің дамуы. Бұл оқытудың тиімділігі балалардың оқу үрдісіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып оқыту мен сабақ берудің жаңа бағытын өңдеуге талпынады және мүмкіндігі шектеулі баланың адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді.

Инклюзивті білім беру Қазақстанда басқа санаттағы оқушылармен бірге білім алуды және тең қолжетімділікті көздейтін мүмкіндіктері шектеулі адамдарға қатысты.

Инклюзивті оқытудың негізгі қағидалары:

1. Адам құндылығы оның мүмкіндігіне қарай қабілеттілігімен, жеткен жетістіктерімен анықталады.
2. Әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті.
3. Әрбір адам қарым-қатынасқа құқылы.
4. Барлық адам бір-біріне қажет.
5. Білім шынайы қарым-қатынас шеңберінде жүзеге асады.

6. Барлық адамдар құрбы-құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді.

7. Әрбір оқушы үшін жетістік кезетуөзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асыру.

8. Жан- жақтылық адам өмірінің даму аясын кеңейтеді [2].

Қазіргі кезде ерекше білім алу қажеттіліктері бар балалар саны 144783 баланы құрайды, оның ішінде 96555 мектеп жасында және 48228 мектепке дейінгі жаста.

2016–2017 оқу жылында 10% (4910 б/б-дан 495 б/б) балабақша инклюзивті білім беруді енгізді, онда 6130 бала, 44,7% немесе 3289 мектеп инклюзивті білім беру үшін жағдай жасады (40 мыңнан астам бала).

Педагогтар мен ата-аналарға ғылыми-әдістемелік, ұйымдық-консультативтік көмек көрсету үшін 7 инклюзивтік білім беру жөніндегі ресурстық орталығы құрылды (Ақтөбе — 1, Ақмола — 1, Қарағанды — 1, БҚО — 2, Қызылорда — 1, ҚАЗ ҰПУ- 1).

Қазақстан Республикасында 42 арнайы балабақша және 435 арнайы топтар жұмыс істейді, оларда 13 мыңнан астам мектепке дейінгі жастағы балалар білім мен тәрбие алуда, 97 арнайы мектеп және жалпы білім беру мектептері жанындағы 2605 арнайы сынып жұмыс істейді, оларда 25 мыңға жуық оқушы білім алады.

Қазіргі уақытта ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға 13 оңалту орталығы, 149 психологиялық — педагогикалық түзеу кабинеттері, 58 психологиялық — медициналық — педагогикалық консультацияларды, педагогикалық — коррекциялау қолдауды көрсетуде.

ИПБТ жүйесінде мүмкіндігі шектеулі жандар қатарынан мамандарды даярлау ісін 178 колледж жүргізуде. Аталмыш санат студенттерінің контингенті 3 мыңға жуық адам құрайды. «Дефектология» мамандығы шеңберінде кадрларды даярлау елдің 17 ЖОО-да жүргізіледі. Бұдан басқа педагогтардың біліктілігін арттыру бойынша жұмыс жүргізілуде. 3 жыл ішінде 2771 педагог инклюзивті білім беру бойынша біліктілігін арттыру курстарынан өтті. Педагог кадрларының біліктілігін арттырудың барлық курстарының тыңдаушылары үшін инклюзивті білім беру бойынша міндетті лекциялар әзірленді және енгізілді [3].

Сонымен қатар, қазіргі кезде Қазақстанда инклюзивті білім беру жүйесін құрудың белгілі бір модельдері мен жинақталған тәжірибесі бар.

Ерекше оқытуды қажет ететін балаларға:

— мүмкіндіктері шектеулі балалар;

— мигранттардың, оралмандардың, босындардың, саны аз ұлттардың отбасыларынан шыққан балалар;

— қоғамда әлеуметтік бейімделуде қиындықтары бар балалар (жетім балалар, виктимді балалар, девиантты мінез-құлықты балалар, әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-психологиялық мәртебесі төмен отбасынан шыққан балалар) жатады.

Қазақстандағы білім беру жүйесінде:

— әрбір білім алушыны тұлғалы даму траекториясына, даралап оқыту әдістеріне негізделген дербес оқытуды, оны психологиялық-педагогикалық қолдауды және әлеуметтік бейімдеуді қамтамасыз ететін инклюзивті білім берудің моделі жасалмаған;

— білім беруге арналған икемді оқу бағдарламалары әзірленбеген;

— жалпы білім беретін ұйымдарда инклюзивті білім беру үшін кадрлар мен оқу-әдістемелік база жеткіліксіз;

— оқыту сапасын мониторингілеу мен бағалау іске асырылмайды, балалардың білімдері мен дағдыларын критериалды бағалау индикаторларын жою;

— ерте кәсіптік бағдарлау, ерекше оқытуды қажет ететін балаларды кәсіпалды және кәсіби даярлау шарттары жеткіліксіз құрылған;

— мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік, жоғары білім беру бағдарламаларының бірізділігі мен сабақтастығында, мүмкіндіктері шектеулі балаларды жұмысқа орналастыруда жүйелі ықпалдасты жою;

— көптеген балалардың білім алу қажеттіліктері жеткіліксіз қамтамасыз етілген, нәтижесінде олардың әлеуметті мүмкіндіктері толық жүзеге асырылмаған;

— халықаралық TIMSS, PISA, PIRS зерттеулеріндегі Қазақстандық оқушылардың көрсеткіштері қанағаттанарлықсыз деңгейде;

— әлеуметтік бейімдеудің жеткіліксіздігінен девиантты мінез-құлықты балалардың саны көбеюде, балалар арасындағы қылмыс, суицид бұзылыстары да азаймай отыр;

— түлектердің функционалды сауаттылығы төмен қалыптасқан, жұмысқа орналаса алмайды, қатер тобына түседі.

Осы проблемаларды болдырмас үшін инклюзивті білім беруді дамытуды ақпаратты қамтамасыз ету:

— қоғамды, үкіметтік емес ұйымдарды тарту арқылы ерекше қажеттіліктері бар тұлғаларға қоғамның толерантты қарым-қатынасын қалыптастыруды, сондай-ақ балалар ұйымын қорғауға бағытталған бағдарламаларды жергілікті атқарушы органдармен әзірлеуді көздейді;

— әр білім алушыны компенсаторлы техникалық және көмекші құралдарға ерекше білім алу, әлеуметтік, оңалту

мұқтаждықтары, қажеттіліктері мен барлық білім беру деңгейлерінде көрсетілетін түзету педагогикалық қолдау түрлері мен көлемі туралы мәліметтері көрсетілуі тиіс мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық қолдау жүйесін ақпараттандырды техникалық-экономикалық негізін әзірлеуді көздейді.

5. Жүзеге асырудың негізгі шарттары:

— нормативтік-құқықтық негіздерді жетілдіру;

— ғылыми, оқу-әдістемелік, кадрлық, қаржылық-экономикалық және басқа да ресурстардың шоғырлануы;

— әлеуметтік-педагогикалық шарттарды құру;

— ерекше қажеттіліктері бар тұлғаларды әлеуметтік бейімдеуге және кәсіби бағдарлау мен өзін-өзі дамытуға жағдай жасау;

— балалардың жеке мүмкіндіктері мен білім алу қажеттіліктерін ескере отырып, ақпаратты коммуникативтік технологияларды пайдалануды қамтамасыз ететін интеграцияланған оқыту [4].

Инклюзивті білім беруді дамытуды мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім алу жүйесін жетілдірудің басты бағыттарының бірі ретінде қарастыру керек. Бала және оның ата-анасының тұрғылықты жеріне сәйкес жалпы типтегі мекемелерге мұндай балаларға білім беруді ұйымдастыру, оларды ұзақ мерзімге мектеп-интернатқа жіберуден сақтап, отбасында тәрбиеленіп тұруы үшін жағдай жасайды, қалыпты деңгейдегі дамыған құрдастарымен күнделікті қарым-қатынас жасауды қамтамасыз етеді, әлеуметтік бейімделуі және қоғамға кіріктіруге қатысты мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Жалпы білім беретін мектептердегі мүмкіндігі шектеулі балалар оқу материалын меңгеруде, жеке тәсілдің жоқтығы, арнайы коррекциялық — түзету, психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігі салдарынан әлеуметтік дағдыларды игеруде елеулі қиындықтарға тап болады [5].

Сонымен қорыта айтқанда, инклюзивті оқыту — оқушылардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға, адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Мұндай оқыту түрі арнаулы білім беру жүйесінде дәстүрлі түрде қалыптасқан және даму үстіндегі формаларды жақындатады. Инклюзивті бағыт мүмкіндігі шектеулі балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады. Осы бағытты білім беру жүйесіне енгізу арқылы оқушыларды адамгершілікке, ізгілікке, қайырымдылыққа тәрбиелей аламыз. Сонымен қоса, инклюзивті оқыту үрдісі балаларды толеранттылыққа тәрбиелеудің бастауы болады деген сенімдеміз.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарына арналған мемлекеттік бағдарламасы. — Астана, 2010.
2. Әлеуметтік педагог. — 2010. — №4.
3. http://m.egov.kz/cms/kk/articles/secondary_school/2F05inclusiveeducation?mobile=yes

4. Мүгедектердің өмір сапасын жақсарту жөніндегі ұлттық жоспар.
5. Қазақстандағы арнайы білім. — 2012. — №2.

3–4 жастағы балаларға арналған логопедиялық жаттығулар

Кушекбаева Жанат Серікқызы, педагогика ғылымдарының магистрі;

Рақат Айсұлу Мақсатқызы, студент;

Жахан Аида Бейбітқызы, студент;

Темірхан Нұртуған Мұхаммеджанұлы, студент;

Көптілеу Ердәулет Ермұратұлы, студент

«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Кез келген мемлекеттің өркендеуі онда өмір сүретін халықтың білім деңгейі және денсаулығымен бағаланады. Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы» заңы дамуында кемістігі бар балаларға акөмек көрсетудің тиімді жүйесін жасауға, оларды тәрбиелеу, оқыту, еңбекке және кәсіби даярлау ісімен байланысты проблемаларды шешуге, балалар мүгедегінің алдын алуға бағытталған. Мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу құқықтары «Қазақстан Республикасының балалардың құқықтары туралы», «Білім беру туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетуге ықпал ету туралы», «Қазақстан Республикасында кемтарларды әлеуметтік қорғау туралы», «Арнайы әлеуметтік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңдарында, Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген. Инклюзивті білім беру немесе білім баршаға бағдарламасы — барлық балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында, мектепте және мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді. Бұл бағдарламаны Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы мақұлдап, БҰҰ-ның Конвенциясына 2006 жылдың 1-желтоқсанында еңгізді, сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін ортаға логопедия сабақтарын кіріктіру мақсатында 2009 жылғы ҚР инклюзивті білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасы әзірленген және 2010 жылдың 1-ақпанында бекітілген ҚР білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілді [1].

Логопедиялық түзету-педагогикалық іс-шара, балалардың тіліндегі кемістікті түзетуге, тіл кемістіктерінің алдын алуға, мектепке дайындыққа, жоғары білімге, дисграфияның алдын алуға, баланың жан-жақты дамуына, тұлға ретінде қалыптасуына бағытталған. Алдыға қойылған мақсатқа қол жеткізу барысында арнайы, жеке сабақтарда жүргізіледі (фронтальды сабақ). Сонымен қатар бірыңғай тілді қалыптастыру кезінде жүзеге асырады (балалардың тілін қалыптастыру бірінші күнде бақыланады). Түзете-оқыту жұмыстарының жұмыс жоспарымен мазмұны бағдарламаға сүйене отырып жоспарланады.

Әдістемелік құжаттар балалардың жас ерекшеліктеріне, тобына, сөйлеу тіліндегі кемістіктерді ескере отырып құрастырады. Кезкелген деректі адамның ынтасын оятып, санасына жеткізе білу-нағыз шеберлік. К.Д. Ушинский «адамның ынтасы-оның санасының есігі», — деген екен. Педагог өз сөзінің басында сол есікті сәл ашып, қалған уақытта жабылып қалмауы үшін баланың жас және жеке ерекшеліктерін ескеріп, әр түрлі құралдар мен әдістерді қолданады. Қандай жолды таңдаса да, ол шеберлігі арқылы сол жолдың тиімділігін, әсерлілігін арттыра түседі. Балаға берілген үлгі-өнеге оның санасына сініп, ой ұшқырлығын, тіл көркемдігі арқылы ортаға шығады. Олай болса, жас ұрпаққа өнеге боларлық ұстаздың да тіл біліміне, сөйлеу мәдениетіне, үйрету біліктілігіне қойылып да жоғары болмақ.

Компьютерлік логопедиялық «Дэльфа» жаттығу қондырғысы-бұл есту жәнесөйлеу тілі дамуының бұзылыстарыбар балалардың ауызекі және жазба сөйлеу тілдерін жан-жақты түзету арналған көп жақты компьютерлік кешенді бағдарлама. Жеке компьютерлік негізінде жұмыс істейтін жаттығу қондырғысықандай да болмасын сөйлеу тілдік бірліктерден дыбыстан мәтінге дейінжұмыс істеуге, сан алуан сурдологопедиялық міндеттерді: сөйлеу тілдік тынысалууды, дауысты жәнесөйлеу тілінің лексикалық-грамматикалық жақтарын дамытуға дейін дыбысты айтуды түзетуге, сөйлеу тілдік бұзылыстарды түзету үдерісіне ойын сәттерін ендіруге, жаттығу мен сөйлеу тілдік материалдардың қажетті түрін қайта-қайта қайталауға, әр түрлі ынталандыру материалдарын (суреттер, әріптер, буындар, сөздер, сөйлемдер, дыбысталатын сөйлеу тілі) пайдалануға, оқушының даму мүмкіндігіне қарай әр түрлі деңгейдегі күрделілікте жұмыс істеуге, логопедиялық жұмыспен бір мезгілде қабылдау, зейін, есте сақтау қабілеттерін түзетуді шешуге мүмкіндік береді. Жаттығу қондырғысының жиынтығына сөйлеу тілдік сигналды өңдеуге арналған Блок, микрофон, негізгі бағдарламамен сөздікпен жұмыс бағдарламасы, топтық сабақтарды өткізу жұмыс тәсілдері мен әдістеменің сипаттамасы берілген практикалық толық басшылық енген [2].

Сөйлеу кезінде пайда болатынтілдік тыныс алудың маңызына ерекше көңіл бөлген жөн. Сөзіміз түсінікті

болуы үшін қарапайым тәжірибе жасап көрейік: алақаныңызды ауызыңызға жақындатыңыз және кез келген бір дыбысты айтыңыз. Сіз ауа аймағы алақаныңызға тигенін сезесіз. Тыныс алып дем шығарғанда *дыбыс* шығады, ал дыбыстар тілдік ағымға қосылады, бірнеше дыбыстан *сөз*, әрі қарай *сөйлем* туындайды және осының бәрін анық не көмескі, жәй не қатты айтуға болады. Демек, айтылған сөз дәлдігі, тазалығы және әсерлілігі тілдік тыныс алуға байланысты. Сондықтан да тілдік тыныс алуды басқара білуге үйрету қажет. Осы орайда тыныс алу гимнастикасы бойынша арнайы жаттығуларды ұсынуға болады.

Тыныс алу жаттығулары. (Дэльфа-142 тренажеры бойынша)

Тыныс алу жаттығуларының мақсаты баланың тілдік тыныс алуын дамыту. Алғашқы жаттығулар дене бітімін дұрыс қалыптастыруға бағытталады: тілдік тыныс алу өз жолында бұлшықет кедергілеріне, қыспаққа түспеуі тиіс. Егер біз нық және мойын бұлшықеттеріне қысым түсірмей, басымызды тік және еркін ұстап, дұрыс тұрсақ, онда еркін тыныс алып, сөйлей аламыз. Балалар тілдік тыныс алу барысында дем алудың қысқа, демшығарудың ұзағырақ боларын түсінуі тиіс. Бірқатар жаттығулар тілдік тыныс алуды ретке келтіруге көмектеседі: сөзді, сөйлемді дұрыс айту үшін ауаны үнемді «шығындауға», үзіліс кезінде жұмсақ, естіртпей ауа «жинауға», жеңіл, әрі шынайы тыныс алуға үйретеді.

Артикуляциялық жаттығулар. Тіл дыбыстарын жасауда дыбыстау мүшелерінің қызметін артикуляция деп атайды. Біздің міндетімізге дикция ақауларын түзету емес, дыбыстардың анық, дұрыс айтылуын қадағалау жатады. Демек, артикуляциялық жаттығуларды қолдану баланың дыбыстау (сөйлеу) мүшелерінің қызметі арқылы дыбыс шығару дағдысын қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл жаттығуды орындағанда әр бала өзінің сөйлеу мүшесінің жұмысын бақылай алуы үшін міндетті түрде айнаны қолданады. Гигиеналық талаптарға сай кезекті жаттығуларды орындаған соң қолданылатын, балаларда қол орамал болуы тиіс.

Артикуляциялық нұсқауды өткізуге арналған нұсқау:

1. Педагог жұмысты төмендегідей ұйымдастырады: ойын тәсілдерін қолдана отырып, алдағы орындалатын жаттығу туралы әңгімелейді; ойын орындалу ретін көрсетеді; жаттығуды барлық балалар орындайды; педагог жаттығулардың дұрыс орындалуын тексереді (жаттығуды

отырып орындайды). Балаға жаттығуды дұрыс орындамағанын айтудың қажеті жоқ, оған қалай дұрыс жасау керектігін көрсетіп, жетістігін айтып, көтермелеу қажет.

2. Күн сайын 2–3 жаттығуды 3–5 минуттан өткізу қажет.

3. Жеңілден күрделіге қарай жүргізіледі.

4. Ойын түрінде ұйымдастырылады. Ең алдымен тіл бұлшықеттеріне, кейін ерінге арналған жаттығулар жүргізіледі.

Артикуляциялық жаттығулар

Тілге арналған жаттығу.

«Тәтті тосап» — тілдің ұшымен үстіңгі және астыңғы ерінді жалау.

«Сылақшы» — тілдің ұшымен таңдайды әрлі-берлі сылау.

«Тілді тазалау» — тілдің ұшымен үстіңгі (ішкі және сыртқы), астыңғы тісті (ішкі және сыртқы) тазалау.

«Кеме» — аузыңды кең ашып, тілдің үстіңгі астына қою.

Көңілді тіл — біздің аузымызда көңілді тіл өмір сүреді. Оның үйшігі — ауыз. Көңілді, тентек. Тіл бір орында отыра алмайды, сондықтан ол үйшігінен шығып, жан-жағына қарайды. Оң жағына қарайды, сол жағына қарайды.

Саңырауқұлақ — саңырауқұлақты елестетейік те, тілімізді таңдайымызға тигізіп, тақылдатпай тіреп тұрайық. Жаттығу 3–4 рет орындалады.

Мысық сүт ішеді — мысықтың сүтін тілімен қалай жалап ішетінін көрсетіндер. Ұртына қара- ұрттарына тілмен ине салыңдар. Бастапқы қалып. 3–4 рет қайтала-нады. Әдемі күлімде- әдемі баланың күлкісінде әдемі. Қатты дауыс шығарып күлмеген жөн. Сондықтан әдемі, жымып қана күлеміз.

Балапанның тұмсығы- ерінімізді жұмылдырып, алға сүйірлеп шығарамыз, бастапқы қалып.

Қақпа- ерінімізді кеңінен ашып, жұмылған тісті (тісті тіске тигізу) көрсетеміз. Содан бастапқы қалыпқа келеміз Атты тоқтатыңдар- «Дырр-р-р» [3].

Қорыта айтқанда, мектепке дейінгі жастағы балаларда сөйлеуді қалыптастыру фонематикалық естуін дамытумен, әрі лексикалық-грамматикалық кезеңінің қалыптасуымен тығыз байланысты. Сондықтан, баланың дыбыс айту кемшілігі ерте жастан және нәтижелі түзетілсе, мектеп кезеңіндегі оқу және жазу қабілетін меңгеруінде қиындықтар болмайды.

Әдебиет:

1. ҚР-ның Білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарына арналған мемлекеттік бағдарламасы — Астана, 2010.
2. Филичева Т. Б., Чевелева Н. А. Логопедическая работа в специальном детском саду. — М., 1987. — с. 15–21.
3. Өмірбекова Қ. Қ., Оразаева Г. С., Төлебиева Г. Н., Ибатова Г. Б. Логопедия негіздері. — Алматы, 2011.

Бала тәрбиесіндегі отбасының рөлі

Мырзашова Құралай Баяхметқызы, педагогика пәнінің оқытушысы, жоғарғы санат;
Әбдрей Индира Өмірбекқызы, педагогика пәні оқытушысы
«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Тәрбие кең мағынасымен алғанда, қандайда болса да бір жан иесіне тиісті азық беріп, сол жан иесінің дұрыс өсуіне көмек беру деген сөз. Адам кәміл жасқа толып, өзіне өзі қожа болғанша, өсіру деген мағынада болып отырады.

Дүниеге нәресте келгенде басқа жан иелерімен салыстырғанда, өте әлсіз, зағып, осал болып туылады. Кез келген мал туғанда, бірден балапандары аяқтанады, ал өмірге адам баласы келсе ақыл есі жоқ, денгесі тым әлсіз, оның денесіне, жанына азық беріп, өсуіне көмек беріп, яғни оған тәрбиеге, өсіп жетілуіне, анасының жылуымен өсіп жетіледі.

Тәрбие бөліктерін көп деуімізге болады: дене тәрбиесі, ақыл-ой тәрбиесі, адамгершілік тәрбиесі, эстетикалық тәрбие, сұлулық тәрбие. Адам баласына осы тәрбиенің әр қайсы берілетін болса, онда оның тәрбиесі түгел болғаны.

Мағжан Жұмабаев «Педагогика» атты еңбегінің алғы сөзінде адамның басқа жаратылыстардан бөлек екенін, тәрбиені қажетсінетінін былай деп білдірген екен: Адам баласының бойында өсе келе ыстыққа, суыққа, аштық, жалаңаштық сықылды тұрмыста жиі ұшырайтын көріністерді елемейтін мықты, берік денелі болса, түзу ойлайтын, дұрыс ойын пішіп айтатын, дал табатын ақылды болса, сұлу сөзбен, сиқырлы үнімен, әдемі түрден ләззат алып, жаны таза болып, жаманнан жаны жиреніп, жақсылыққа жаны құмар болса онда адам баласының жақсы тәрбие алып, шын адам болғаны байқалады. Демек, ата — ана осы қасиеттерді бала бойына қалыптастырғысы келсе, онда бұл қасиеттерді бала бойына бере білсе, онда ата-ананың жақсы нәтижеге жеткені деп ойлаймыз.

Кез келген балаға тәрбие беру оңай нәрсе емес әрине. Бала тәрбиесі де бір өнер, өнер болғанда, ауыр өнер. Баланы тәрбиелеу үшін әркімнің өз тәжірибесі жетпейді. Басқа адамдардың да болмаса жақындарыңыздың тәжірибелерімен бөлісіп танысып отыру қажет.

Әдебиет:

1. Тәрбие құралы. Республикалық ғылыми-педагогикалық журнал. — 2017. — №3, №4, №5.
2. Бастауыш мектеп. — 2017. — №3, №7–8, №9, №10.
3. Құрманалина Ш.Х., Мұқанова Б.Ж., Ғалымова Ә.У., Ильясова Р.К. Педагогика. — Астана: Фолиант, 2007.
4. Жұмасова К. Психология. — Астана: Фолиант, 2010.
5. Мұқанова Б., Ильясова Р. Этнопедагогика. — Астана: Фолиант, 2008.

Қазақ халқының салт-дәстүрлерінің әдет-ғұрпы, ертегі, аңыздары, мақал-мәтелдері, жыр-термелері, жұмбақтары мен жаңылтпаштары бәрі айналып келгенде тәрбиеге бағытталған.

Бірақ қазіргі замандағы өкініштісі қазіргі қоғамда да ұлттық тәрбие жүйесінің ырғағы бұзылып, бала тәрбиесінің ақсап тұрғаны бәрімізге белгілі. Жас өспірім арасында қылмыстың өршіп бара жатқандығы дәлел бола алады. Дал қазіргі таңда тәрбиенің жан- жақты, сан қырлы әдіс — тәсілдерін жас ұрпақтың бойына сіңіре отырып, баланы отансүйгіштікке, адалдыққа, еңбекқорлыққа, ел-жандылыққа, азамат етіп тәрбиелеу — қоғамымыздың басты міндеті болып отыр.

«Тәрбие басы — тал бесік» деп қазақ даналары бекер айтпаса керек. Баланы жетілген, жан — жақты интелектуалды азамат етіп тәрбиелеу үшін тек қана мектептің міндеті емес екенін, сонымен қатар «ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» деп айтқандай, ата-ана бала тәрбиесіне өте қатты көңіл бөлу керек. Тәрбиеге ата-ана өз күшімен ат салыса отырып, тәрбие мен білім егіз десек, тәрбиесіз білім алу мүмкін емес екені белгілі. Мұғалім білімді, ізденімпаз болса онда оқушы білімпаз болып шығады. Сондықтан әрбір мұғалім — оқушыға жол көрсете білсе тәрбиемен қоса, білім нәрімен сусындатқаны дұрыс деп ойлаймыз.

Бүгінгі заман талабына сай жаңашыл, ұлттық өнегені бала бойына сіңіретін — біріншіден балабақшадағы тәрбиешісі, екіншіден мұғалімі, үшіншіден ата — ана болып табылады. Тәрбиеші мен мұғалім баланың бойына өз құқығын құрметтеуге, өзіндік көзқараспен қарауға, әдептілік пен әдемілік, адамның бойындағы тән, жан сұлулығын, өз алтын ұясын мектебін құрметтеуге, қастерлеуге, салт- дәстүрді сақтауға дайын болып тәрбиелеуіміз керек.

Табиғи көрнекіліктерді дайындау

Назарова Гүлмира Асылбековна, педагогика ғылымдарының кандидаты;
 Усманова Ақбота Сейдуллақызы, педагогика ғылымдарының магистрі
 Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Табиғи көрнекіліктер дегеніміз — табиғи нысандардан жасалған оқыту құралдары [1]. Олар бірнеше топқа бөлінеді (1 сурет).

Көрнекіліктердің түрі	Суреті	
Табиғи тірі көрнекі құралдар		
Арнайы жиналған өсімдіктер (бөлме және мектеп ауласынан немесе таным жорық барысында жиналған өсімдіктер, өсімдік көшеттері),		
Тірі табиғат бұрышындағы аквариум-дегі, террариумдағы және тордағы жануарлар		
Препаратталған табиғи құралдар		
Кеппешөптер — өсімдіктерді арнайы кептіріп, қағазға бекіту формасы		

Ылғалды препараттар-арнайы дайындалған әрі биология пәніне қажетті оқыту құралы.

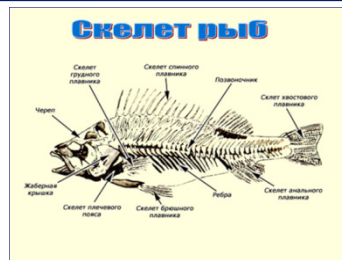
Микропрепарат — микроскоп астында қарау үшін дайындалған заттық әйнек астында орналастырылған нысан. Заттық әйнектердің көлемі (25x75 мм) және қалыңдығы стандартты болады, ол препаратты сақтауға және онымен жұмыс жасауды жеңілдетеді.

Коллекциялар: энтомологиялық, ботаникалық

Омыртқалы жануарлардың қаңқасы немесе олардың жеке мүшелерінің қаңқасы

Жануарлардың тұлыптары — жануарлардың терісінің ішін қандай да бір затпен толырып бейнесін жасау формасы

Сурет 1. Табиғи көрнекіліктердің түрлері

Өсімдіктерден жасалған көрнекіліктерді дайындау

Өсімдіктерден сабақта пайдалануға болатын бірнеше түрлі табиғи көрнекілік жасауға болады: өсімдік көшеттері, кеппешөптер, шыны ыдыстағы бақ. Мектепте биология пәнінен сабақтан тыс жұмыс формаларында оқушылардың өз бетінше жасауға болатын осы аталған көрнекі құралдарды дайындаудың әдістемелеріне тоқталамыз.

Өсімдік көшеттері — көшетханда немесе жылыжайда арнайы өсірілген жас өсімдік [2]. Көшеттік әдіс қызанақтан, баклажаннан, қиярдан, және т. б. көптеген мәдени өсімдіктерден мол өнім алуға мүмкіндік береді. Көшеттерді оқушылардың өз қолымен дайындауы және оны биология сабағында пайдалану оқушылардың табиғатқа деген сүйіспеншілігін, оны танып білуге деген қызығушылығын қалыптастырумен қатар, олардың көшет дайындау, өсімдіктерді күтіп баптау жұмыстарында практикалық біліктерін дамытады және оқушының дайындаған көшеттерін сабақта және одан әрі мектеп оқу үлескісіне отырғызу арқылы пайдалану олардың мақтанышын, өзіне деген сенімін артырады.

Көшеттерді дайындау: Көкөніс өсімдіктерін бөлме жағдайында бірнеше тәсілдермен өсіруге болады: ұрықты тұрақты орынға себу арқылы, көшет отырғызу арқылы, әрі қарай аяғына дейін өсіру арқылы және т. б. Бұдан бөлек, бақша учаскесі үшін көкөніс дақылдары көшеттерін өсіруге де болады.

Көкөніс өсімдіктерінің түрлері. Бөлме жағдайында өсірілетін көкөніс өсімдіктерін бірнеше топқа топтастыруға болады:

- жеміс беруші: қияр, қызанақ, ащы және тәтті бұрыш.
- пиязды: түйінді пияз, жуан пияз.
- қырыққабаттық: түсті қырыққабат, пекин қырыққабаты.
- біржаздық жапырақты: салат жапырағы, жапырақты горчица, кресс салат шпинаты, аскөк, қияр шөбі.
- татымды-дәмді біржылдық: базилик кориандр, жебір.
- тамыржемісті: салатты шашыратқы, ақжелкен, сельдерей, аспаздық қызылша, мангольд.
- көпжылдық: рауғаш, қояншөп, қымыздық, пияз-батун және шнитт, сондай-ақ татымды-дәмді көпжылдықтар: эстрагон, бұрышты жалбыз, қысқы жебір, фенхель, зере.

Көкөніс өсіруде орын, уақыт пен өсіру тәсілін таңдау олардың жарықсүйгіштігіне байланысты. Бұл ретте көкөніс өсімдіктерін 3 топқа бөледі:

1) жарықты көп мөлшерде қажет ететіндер — бұл ұрық егу арқылы өсірілетін барлық өсімдіктер (қияр, қызанақ, бұрыш, салат, пекин қырыққабаты), сондай-ақ ашық топырақта өсетін көшеттер;

2) жарықты аз мөлшерде қажет ететіндер — қайта отырғызып, әрі қарай аяғына дейін өсіретін көкөніс дақылдары;

3) жарықты қажет етпейтіндер — қараңғыда өсірілетіндер — қояншөп, рауғаш, салат цикориясы.

Тұрғын үйдің бір жерінен қайталап, сатылап және нығыздағышты пайдалана отырып егу арқылы жыл

бойына ұдайы көкөністер алуға болады. Біржаздық және қайта өсіретін өсімдіктерді бір орында бірінен кейін бірін егу арқылы немесе бір мезгілде, бірақ әртүрлі орындарда өсіруге болады. Оларды сол ыдысқа өнімді жинап алғаннан соң қайта егеді. Бұндай әдіс бір жерден 3—6 рет өнім алуға мүмкіндік береді. Салат жапырақтарын, қыша жапырақтарын, кресс-салат шпинатын, аскөкті және т. б. қайталап себе береді. Егу мен жинау арасындағы аралық қайталап себу күнін (15—40 күн шамасында) анықтайды.

Барлық жарықсүйгіш көкөніс өсімдіктерін терезеге жақын жерге, терезе алдының ішкі және сыртқы жағына, балконға, дәліз бен лоджияға орналастырады. Көкөніс өсіру үшін тұрғын үйдің терезе алдындағы жарық алаңын пайдалану ұзақтығы 6—9 айды құрайды (қазан — мамыр — маусым), балкон мен лоджияда 5—6 ай (сәуір — қазан). Дәлізде көкөністерді ерте көктемде (сәуір-мамыр) және күзде (қазан, қараша) өсіреді.

Ең қиыны — күз бен қыстың қысқа әрі бұлтты күндері (қараша-ақпан) көптеген жарықсүйгіш көкөніс өсімдіктерін жарықтандыру. Бұл кезеңде жасанды жарықтандыру арқылы өсіруге болады.

Құрал-жабдықтар. Көкөністерді өсіру үшін аса қолайлысы — жәшік. Оларды қайың мен шырша ағашынан немесе қалыңдығы 1,5—2 см, биіктігі 12—15 см, ені 20 дан 35 см-ге дейін болатын тақтайшалардан жасайды. Жәшіктің ең қолайлы ұзындығы 40—50 см. Стационарлы жәшіктерді терезе алдына және балконға ұзыннан ұзақ жасаған дұрыс. Су ағыны үшін жәшік түбіне диаметр 1,5—2 см, арасы 15—20 см болатын екі тесік жасайды. Жәшіктің түбіне ол тұғырықта нығыз тұруы үшін көлденең тақтайшалар қағады. Тұғырықты жәшікке қарағанда 2—3 см кең әрі ұзын жасайды. Жәшікті балкон қоршауымен бекітеді, терезе алдына, үстелге, тіреуге қояды, контейнерге іледі.

Кеппешөп дайындау әдісі [2]. Кеппешөптерді жасауда өсімдікті үнемі бүктеліп қалмайтындай етіп кептірудің, қажетті картон немесе қағазға бекітудің мәні зор. Өсімдікті кептіру үшін ылғалды жақсы соратын қағаз дайындалады. Оны кітапша сияқты етіп бүктейді. Газет және салмақты зат дайындалады. Егер жиналған өсімдік өте ылғалды болса, ол алдын ала кептіріледі. Жапырақ, гүлдер, шөптер кітапша ішіне салынады, бірақ әрқайсысының арасын газетпен бөліп отыруы қажет. Барлығының үстіне тақтайша қойылып, оның үстіне 10—15 кг. Шамасында салмағы бар зат қойылады. Күнделікті өсімдік арасына салынған дымқылданған газетті құрғақ газетпен ауыстырып отыруы керек.

Әдетте өсімдік 4—6 тәулікте толығымен кебеді. Өсімдік тек құрғақ бөлмеде кептіріледі.

Шыны ыдыстағы кішкене бақша табиғи көрнекілігі.

Бөтелкедегі бақшаны бамбук таяқшасымен оңай жасауға болады.

Ол үшін жас және қиғанды көтере алатын өсімдікті таңдау қажет, мысалға: асплениум, фиттония, маранта, гипоэстес және фикусы. Түбіне керамзит және ағаш көмірді жағыңыз.

Сурет 2. Шыны ыдыстағы кішкене бақша

Шамамен 10 см жас өсімдіктерге арналған субстрат қойыңыз. Өсімдікті құмырадан суырып алып, шамалы субстратты сілкіп, бамбуктік шыбық және сым арқылы бөтелкеге отырғызамыз. Отырғызуды бөтелкенің шетінен бастап ортасына қарай жылжытыңыз. Бетін мүкпен жауып су құйыңыз. Су бөтелкенің қабырғасын бәрін түгел қамту керек.

Ботаникалық коллекция — консервленген және тірі өсімдіктердің тұқымдарының, гүлдерінің, жуашықта-

рының, тамырларының, жапырақтарының, кеппешөптернің жүйелі жиынтығы.

Биология пәнінің тақырыптарына сәйкес ауыл шаруашылық өнімдері үлгілері және картоннан жасалған үлкенді, кішілі қорапшалар керек.

Жеке қорапшаларға кепкен өсімдіктердің жемістерін, өсімдіктерден алынған өнімдерді салуға болады. Мәдени өсімдіктердің суреті (кестелері) ілініп, жемісі шынымен жабылған қорапшаға салынады.

Әдебиет:

1. Пономарева И. Н., Соломин В. П., Сидельникова Г. Д. Общая методика обучения биологии: учебное пособие для студентов пед. вузов / Под ред. Пономаревой И. Н., перераб. — М.: Академия, 2009.
2. Конюшко В. С., Павлюченко С. Е., Чубаро С. В. Методика обучения биологии: Учебн. пособие. — Мн.: Книжный дом, 2004. — 256 с.

Жаңғыру түсінігіне қысқаша талдау

Паридинона Ботагоз Жаппаровна^{1,2}, философия магистрі

¹«Болашақ» университеті,

²«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Елбасы, Ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы Қазақстанның үшінші жаңғыруына серпін беретін жаңа идеяларға толы. Әсіресе, қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар саласының өкілдері үшін жүктелетін міндеттерге берілген басымдық сала ғалымдарын серпілтіп тастағаны анық.

Мемлекет басшысы ХХІ ғасырдағы ұлттық сананы жаңғыртудың бірнеше бағыттарын ұсынды. Бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірігейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы, сананың ашықтығына шақырған ойлар рухани жаңғырудың негізіне айналмақ [1].

Жалпы Елбасы мақаласында жаңа заманға сай идеялар өте көп. Айта кетуіміз қажет, бұл жаңару тұжы-

рымдамалары өз кезеңінде Кеңестер елі дәуірі үшін таңсық еді. Индустриалды қоғам тұжырымдамасын ығыстырған жаңғыру теориясы буржуазияның «әлеуметтік дамуының» бағыты [2] ретінде бағаланды. Сондықтан осы мақала барысында жаңғыру сөзіне қысқаша талдауды жөн көрдік.

С.И. Ожегов сөздігі бойынша «жаңғырту» сөзіне анықтама беріледі: «1. Заманауи талаптарға жауап беретін жетілдіру енгізу. 2. Ескіні бейнелеу арқылы оған тән емес заманауи көріністерін беру» [3].

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «Жаңғыр» түсінігіне анықтама ұсынылған: (I. Жаңару, өзгеру. II. 1. Дауыс, үннің күмбірлеп қайталанып шығуы. 2. Өзгеру, құбылу» [4].

Қазақстандық саясаттанулық энциклопедия бойынша: «дәстүрлі қоғамның артта қалушылығын еңсеру және за-

манауи қоғамға өту процесі. Заманауи қоғам өлшемдеріне жатады: экономикалық салада — тауарлы-ақшалай реттелетін қатынас, білімге жұмсалған қаржының көбеюі, экономикалық қатынастарды рационалдандырудағы ғылым рөлінің артуы; әлеуметтік салада — тұрғындардың шектеусіз жұмылдырылуы бойынша ашық, дифференцияланған әлеуметтік құрылым қалыптастыру; саяси салада — билікті плюралистік ұйымдастыру, адам құқықтарын сақтау, саяси институттардың өзара қимылдарын дамыту, әлеуметтік әріптестік, негізгі саяси күштердің консенсусы негізінде саяси-басқару шешімдерін қабылдау және жүзеге асыру» [5].

Заманауи ғылыми әдебиеттерде жаңғыру жаңа институттар мен қатынастар, құндылықтар мен нормаларды құрудың процесі ретінде жаңғырылып жатқан қоғамның бірегейлігін өзгеруін талап ететін және ол бірегейліктің ауысуымен аяқталатын процесс ретінде түсіндіріледі [6].

Әдебиет:

1. Насимов М. Ө. Сананы жаңғыртудың 6 бағыты: мәні, мазмұны және түсініктері. — Алматы, 2017. — 3 б.
2. Краткий словарь по социологии // Под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина. — М.: Политиздат, 1988. — с. 162.
3. Ожегов С. И. Словарь Русского языка. — М.: Советская энциклопедия, 1968. — с. 348.
4. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. — Алматы: Дайк-Пресс, 2008. — 267 б.
5. Казахстанская политологическая энциклопедия / Главный редактор Т. Т. Мустафин. — Алматы, 1998. — с. 192.
6. Федотова В. Г. Модернизация и глобализация // Мегатренды мирового развития: сборник научных статей. — М.: Экономика, 2011. — с. 91.
7. Лапкин В. В. Модернизация, глобализация, идентичность. Общие проблемы и российские особенности // Полис. — 2008. — №3. — с. 50.
8. Насимов М. О., Паридинова Б. Ж. Рухани жаңғырудың бағыттары // Молодой ученый. — 2017. — 20.1. — с. 19.

Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясындағы мақал-мәтелдердің ағылшын тіліне аударылуы

Рсалиева Анар Максұтовна, филология ғылымдарының магистрі, аға оқытушы;
Қадырова Гүлнұр Мақсатханқызы, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Мақал-мәтелдер қандай тілдің болмасын көркем әдебиетінің шұрайы саналады. Ежелден сөзге тоқтап, сөзге ұйып, сөз құдіретіне ерекше мін берген қазақ дәстүрінде мақал-мәтелдерді сөз арасында ұтымды қолданы ғасырлар бойы шешендіктің белгісі ретінде танылған.

Қос сөз ретінде қалыптасқан мақал мен мәтелдің қолдану аясында атқаратын функциясы бір болғанмен, мақал және мәтел ұғымдарының айырма белгісі бар ма деген сұраққа жауап бере кетеміз. Екі ұғымның айырым белгісін ғалымдар көбіне құрылымдық жағынан қарастырады. Мәселен, Б. Қалиұлының берген түсіндірмесінде мақалдар белгілі бір тұжырымды ойды көбіне тікелей, кейде астарлы түрде білдіреді. Оның жай сөйлем түрінде

Ресей ғалымы В. В. Лапкиннің пайымдауынша, жаңғырту өзгерістерінің маңызды қызметтерінің бірі — қай жерде орын алса да, қоғамның институционалды, мінез-құлықтық және мәдени салаларында барлық қоғам мүшелеріне тән өзін-өзі анықтау құрылымдары мен қағидаларын тұтастай өзгерту арқылы толықтай әлеуметтік организм бірегейлігін өзгертуге әкеледі [7].

Қорыта айтқанда, Елбасы мақаласында ұсынылған ұлттық сананы жаңғыртудың бағыттары жүйелі және өз мерзімінде жүзеге асыру рухани жаңғырудың іргетасы саналады. Сондықтан еліміз үшін маңызды көзқарастар Отанымыздың жаңа ұлы жетістіктері мен табыстарын жалғастырудағы тиімді өркендеудің тура әрі берік бағыттаушысы болмақ. Отандастарымыз қазіргі кезеңдегі ауыртпалықтарға қарамастан, Ел Президенті қойған бағыттарды орындай алатынына сенеміз. Нәтижесінде өркендеген, гүлденген, дамыған және қауіпсіз елімізді келер ұрпаққа қалдырамыз [8].

де құрмалас сөйлем түрінде де келуі мүмкін. Мақалдар негізінен екі бөлімнен тұрады: бірінші бөлімінде — іс-әрекеттің шарты, жағдайы айтылады; екінші бөлімінде — ойды, пікірді түйіндер, қорытындылайды. Мыс.: туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас; кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол; сұлу — сұлу емес, сүйген — сұлу. Ал мәтелдер мақалдар сияқты негізінен белгілі бір ойды білдіреді. Бірақ олар мақалдар сияқты екі бөлімнен тұратын құрылыммен емес, көбінесе жай сөйлемдермен беріледі. Онда да ойды төтесінен, тура айтпай жанамалап, түспалдап, меңзеп айтады. Мыс.: палуанға оң-терісі бірдей; кісідегінің кілті аспанда; жығылсаң нардан жығыл; есебін тапқан екі асайды [1, 132–133 бб.].

Мақал-мәтел жайын сөз еткенде, бұл бір еске сала кетер жай болса, біздің бұл мақалада айтпағымыз І. Есенберлин «Көшпенділерде» мақал қолданда ма, мәтел қолданды ма деген сауалға жауап іздеу емес, мақсатымыз — ағылшындардың «The genius, wit, and spirit of a nation are discovered in its proverbs» [2, 140 б.] дейтініндей, қазақтың да ұшқыр ой, ақыл-парасаты мен жан дүниесін танытатын мақал-мәтелі танымал әдеби туындыларымыз арқылы өзге халықтарға қандай дәрежеде жетіп жатқанынан сөз қозғау.

Тарихи көркем шығарма І. Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы — қазақ мақал-мәтелдерінің молынан қолданылған шығармалардың бірі. Мұны қаламгердің жеке стилін танытатын айрықша белгілерінің бірі ретінде қарауға болады. Жазушының ондағы мақсаты қазақтың тарихы мен салт-дәстүріне қоса оның шешендік өнерін де қазақ болмысының ажырамас бөлшегі ретінде таныту.

І. Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясындағы мақал-мәтелдердің аудармаларындағы жалпы сипатын мынадай түрде топтастыра (классификациялай) қарастыруға болады:

1. Аударылған (калька); 2. Баламасы берілген; 3. Мағынасы түсіндірілген; 4. Кейде (бір мақал-мәтел) түсіндіріліп, кейде аударылады; 5. Мағынасы бұрмаланып түсіндірілген; 6. Аудармасы мүлде берілмеген.

Бұл топтастырудың қысқаша дәлелдері төмендегіше:

1. Аударылған (калькалаған) мақал-мәтелдердің мысалдары:

«Жаман иттің атын Бөрібасар қояды» [5, 238 б.] — «A scabby puppy calls itself a wolf dog» [7, 245 б.]. «Айран сұрай келіп, шелегіңді жасырма» [5, 413 б.] — «If you to ask for a sour clotted milk, don't hide your jug behind your back» [7, 419 б.]. «Үмітсіз тек шайтан ғана» [5, 539 б.] — «Trust in God but rely on yourself» [7, 539 б.].

Бір тілдің мақал-мәтелін дөп басатын балама аударма тілінде болмаған жағдайда мақал-мәтелдер жалпы тілден тілге аударылтаны тілдік оралым. Тілден тілге ұтымды аударылу арқылы түпнұсқа тілінен аударма тіліне етене еніп кеткен жағдайлардың дәлелі — бірнеше тілде бірдей кездесетін көптеген мақал-мәтелдер. Ол мақалдарды әр халық өзінікі санайды.

2. Баламасы берілген мақал-мәтелдер жайы:

«Бөлтірікті қанша асырасаң да тоғайын аңсайды» [5, 448 б.] — «Once a savage always a savage» [7, 456 б.].

Әдебиет:

1. Қалиұлы Б. Қазіргі қазақ тілі. — Алматы, 2004. — 152 б.
2. The Penguin Dictionary of Proverbs. Second edition. — Penguin Dictionary. — 2000. — 365 p.
3. Рсалиева Н. М. «Көшпенділердің» ағылшын тіліндегі аудармасы қандай? // Қазақ әдебиеті. — 2005. — №32.
4. Баймаханов Т. М. Пословицы и поговорки английского языка и их эквиваленты в русском, казахском языках. — Алматы, Мектеп, 1986.
5. Есенберлин І. Көшпенділер. — Алматы, Илияс Есенберлин атындағы қор, 1998. — 581 б.
6. Есенберлин И. Кочевники. Алматы, Фонд имени Ильяса Есенберлина, 1998. — 533 с.
7. Yesenberlin Ilyas. The Nomads. Almaty. The Ilyas Yesenberlin Foundation, 2000. — 559 p.

3. Мағынасы түсіндірілген мақал-мәтелдерге мысал:

«Ағайын жоқ болсаң бере алмайды, бар болсаң көре алмайды» [5, 111 б.] — «The neighbor is not happy if you are rich, but if you are pauper he will even grudge you food» [7, 112 б.]. «Заманың түлкі болса тазы болып шал» [5, 448 б.] — «If the time you live in is cunning as a fox, you ought to turn into a hound to catch up with it» [7, 456 б.].

4. Бір мақал-мәтелдің өзі кейде түсіндіріліп, кейде аударылады. Шығармада мақал-мәтел жиі қолданылатын болғандықтан, олар кейде қайталанып келіп отырады. Ондай мақал-мәтелдердің аудармалары біркелкі берілмеген:

«Бас кеспек болса да тіл кеспек жоқ» [5, 32 б.] — «You have the right to cut off a convict's head but first you must listen to what his tongue has to say» [7, 29 б.]. Осы мақал 78 бетте қайта кездескенде аудармасы былай беріледі: «You can cut off one's hear but not his tongue» [7, 79 б.]. «Битке өкпелеп тоныңды отқа салма» [5, 374 б.] — «If you are offended by flees, don't throw your fur coat into the fire» [7, 375 б.]. Осы мақал 527 бетте қайта кездескенде аудармасы былайша беріледі: «Show me a swamp anywhere and I'll show you the Devil there» [7, 528 б.] делінеді.

5. Мағынасы бұрмаланып түсіндірілген мақалдардың бірін мынадай мысалдан көруге болады:

«Арғымақ өлсе құлын бар, әкесі өлсе ұлы бар» [5, 208 б.] деген мақалдың ағылшынша аудармасы «An antelope dies, but its spindly legged the calf remains grows up and runs further and further into the steppe» [7, 210 б.] деп орысшасынан аударғанда далаға кететін болса үй жануары емес, түз жануары дұрыс болар деп жылқы орнаны киік тектесті алады. Сонымен, қазақтың әке орнын ұл басқан ұрпақтан-ұрпаққа ұласқан шаңырақ жалғастығының «заңын» аудармаларда осылай бұзып жібереді.

6. Аудармасы мүлде берілмеген мақал-мәтелдер:

«Көппен келісіп пішкен тон келте болмас» [5, 319 б.]. «Ет бұзылса түз себерсің, түз бұзылса не себерсің?» [5, 351 б.].

«Сүйреп қосқан тазы түлкі алмайды» [5, 99 б.].

«Біреуге ор қазба өзің түсесің» [5, 240 б.] т. б.

Жоғарыда айтып кеткендей, қандай да бір мақал-мәтелдің аударма тілінде мазмұн-мағынасын дөп басып тұрған баламасы табылмаған жағдайда оның аудармасын беруге болады.

Орта мектепте өлкетану материалдарын пайдалану арқылы оқушылардың танымдық көзқарасын арттыру мүмкіндіктері

Сауытбаева Гульсим Зикирияевна, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент;

Мүсілім Әйгерім Бахытжанқызы, магистрант;

Тоқтағанова Гүлжас Баданқызы, география магистрі, аға оқытушы

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Елбасы Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басқан уақытта білім саласында жаһандық бәсекеге негүрлым бейімделген маман даярлау қажеттігі жөнінде айта келіп, туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу — шынайы патриотизмнің маңызды көрінісінің бірі екенін атап көрсетті. Бұл кез-келген халықты әшшейін біріге салған қауым емес, шын мәніндегі ұлт ететін мәдени-генетикалық кодының негізі. Біздің бабаларымыз ғасырлар бойы ұшқан құстың қанаты талып, жүгірген аңның тұяғы тозатын ұлан-ғайыр аумақты ғана қорғаған жоқ. Олар ұлттың болашағын, келер ұрпағын бізді қорғады. Сан тараптан сұқтанған жат жұртқа Атамекеннің қарыс қадамын да бермей, ұрпағына мирас етті. Осы тұрғыдан алғанда білім беру саласында ауқымды өлкетану жұмыстарын жүргізуді, экологияны жақсартуға және елді мекендерді абаттандыруға баса мән беру қажет екенін түсіндірді [1].

Осы тұрғыдан келгенде, үздіксіз білім беру жүйесінің базалық буыны болып саналатын жалпы орта білім беру мектептерінің оқушыларына саналы тәртіп пен сапалы білім беріп, туған жерінің табиғатын қорғайтын мәдениетті тұлға етіп қалыптастырудың маңызы зор екендігі белгілі.

Туған жер дегенде тұла бойы елжіремейтін адам жоқ. Сондықтан да қазақ халқы туған жерін, атамекенін арымен де, жанымен де жақсы көріп, ұл-қызындай аялай білген. Өлкетану — туған жер туралы халықтық білім ретінде байырғы заманда пайда болғаны бәрімізге мәлім. Өлкетанудың білім сапасын көтеруде ықпалы зор. Өлкетану негізінде оқушыларға биологиялық білім мен тәрбие беру олардың дүниетанымын кеңейтеді, табиғи ортаға бақылау жасауды үйретеді, табиғат заңдылықтарын сақтауды ескертеді. Яғни, өлкетану жұмыстары оқушылардың терең білім алып, танымдық қызығушылығын арттырып, табиғи ортаға дұрыс көзқарасын қалыптастырады. Туған өлкенің қоршаған табиғатында оқушылардың санасында табиғатты сүйюі, туған жерді қорғауы — Отанға деген патриоттық сүйіспеншілікті қалыптастырады. Өлкетану мектеп пен өмірді өзара байланыстырады [2].

Қазақстанда өлкетану білімінің негізін салған — Шоқан Уәлиханов. Ол адамды табиғаттың туындысы деп ұғынып, орман мен тоғайды, өзен мен көлді, далалы мен таулы жерлердің тіршілік үшін маңыздылығын, біртұтастығын байқаған [3].

Сонымен, өлкетану жұмыстары оқушылардың жергілікті жердегі өзін қоршаған ортадағы заттар мен құ-

былыстарды, олардың арасындағы бір-бірімен өзара байланыс заңдылықтарын түсінуге мүмкіндік беріп, өмірге деген қызығушылықтарын арттырады. Жергілікті жер туралы материалдар қоршаған ортаға тікелей бақылау жасауға мүмкіндік береді. Ол туған өлке табиғатын, оның байлықтарын, даму заңдылықтарын және олардың байланыстарын ұғынып түсінуге көмектеседі. Яғни, оқушылар тек нақты білім мен ұғымды меңгеріп қана қоймай, дүниенің біртұтастығы мен әртүрлілігі, дамудың үздіксіздігі, өзара байланыс пен әрекеттестік, дүниенің нақты заттар мен құбылыстардан тұратындығын танып, олардың дүниетанымдық көзқарастары кеңейеді [4].

Жалпы өлкетану жұмыстары мектепте мұғалімнің басшылығымен оқушылардың туған өлкесінің, яғни мектеп маңы, ауыл, аудан, қала, облыс және т. б. табиғи, тарихи, әлеуметтік және экономикалық жағдайларын жан-жақты зерттеуі. Мұнымен оқушы оқу мен тәрбиені өмірмен, қоршаған ортамен тығыз байланыста қарастыруға мүмкіндік алады. Өлкетанудың зерттеу объектісіне: ауа, су, топырақ, өсімдіктер дүниесі, жануарлар дүниесі және сол өлкенің тарихы, мәдениеті, шаруашылығы жатады [5].

Өлкетану — қызықты және тірі мектеп. Өлкетану жұмыстары мұғалімнің өзіне де пайдалы екендігі даусыз. Себебі, олар өз білімдері мен педагогикалық шеберліктерін тереңдетуге, дамытуға, сабақ әдістерін түрлендіруге мүмкіндік алады. Яғни, мұғалім өз білімдерін жетілдірудің ең тиімді жолы. Жалпы, өлкетану жұмысының құрылымын мемлекеттік, мектептік және қоғамдық деп бөліп қарастыруға болады [4], 1-ші суретке сәйкес. Соның ішінде мектептік өлкетану жұмыстарын екі бағытта жүргізуге болады: біріншісін оқу бағдарламасында көрсетілуі бойынша сабақ үстінде, сабақтан тыс тапсырмалар беру арқылы, өлкетану үйірмесін ұйымдастыру арқылы, ал екіншісін сыныптан тыс (бағдарламалық емес), онда өлкетану жұмыстарының мақсаты мен міндеті оқу-тәрбие жоспарында көрсетіліп, экскурсия, туристік жорық, экспедициялар түрінде жүргізуге болады.

Сонымен қатар, мектепте өлкетану жұмыстары үздіксіз жүргізілген жағдайда оқушы пән аралық байланысты да жоғары деңгейде меңгеретіндігі сөзсіз. Өлкетану бағытында оқушыға білім беру мақсаттарына қол жеткізу үшін басты міндеттердің қатарына оқушылардың жергілікті деңгейде қоршаған орта мәселелерін шешуге ат салысуын кіргізуге болады. Мұндай қажеттіліктерді мұғалімдер практикалық және педагогикалық негіздермен түсіндіреді. Біріншіден, оқушылар қоршаған ортаны қорғау бойынша қоғамдық пайдалы еңбекке

қатыса отырып, мектепте алған білімдері мен дағдыларын іс жүзінде асыруға мүмкіндік алады. Екіншіден, бұл оқушыларға қоғамдық мәні бар экологиялық мәселелерді шешуге, жеке үлес қосатынын сезінуге, олардың пайда болу көздерін анықтауға және алдын алу

шараларын жүргізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жергілікті деңгейдегі биологиялық мәселелерге сүйене отырып қоршаған орта, әлемдік экологиялық дағдарыс, планета халықтарының өміріндегі сан түрлі мәселелерді нақтылауға мүмкіндік береді.

Өлкені зерттеудің бірнеше түрін атап көрсетуге болады:

1. Табиғатты, оның құрамдас бөліктерін, яғни геологиялық құрылымын, жер бедерін, жер қойнауындағы пайдалы қазбаларын, биогеноценоздар мен ландшафтарды құрайтын өзара байланыстардағы климаты, топырақты, өсімдік жамылғысын, жануарлар дүниесін, жалпы тіршіліктегі маңызды табиғи құбылыстарды, адамзат іс әрекетінен пайда болған үдерістерді жан-жақты зерттеу.

2. Өлкенің өткен тарихын және халқын (этнография, қалалары, елді мекендер, топонимика және т. б.);

3. Өлкенің экономикалық жағдайын, табиғат пен шаруашылықтың арасындағы байланысты, шаруашылықтың жеке салаларының арасындағы байланыстар мен шаруашылық құрылыстарын және т. б.;

4. Өз өлкесіндегі мәдени және рухани өмірді, халықтың шығармашылықтарын (халық өнері, фольклор, архитектура, көркем өнер туындылары және т. б.) зерттеу [4].

Сонымен, мектептегі өлкетану жұмысының негізгі міндетінің бірін: оқушыны табиғатты, оның барлық элементтерімен қоса жан-жақты зерттеп тануға үйрету деп белгілесек, онда қазіргі уақытта туындап отырған жағдай өлкетану жұмысына зор мән беруді талап етеді.

Осы бағыттарда мектепте аймақтық-өлкетану жұмыстарын ұйымдастыруға болады. Соның ішінде биологиялық өлкетанудың экологиялық мәдениетті қалыптастырудағы мүмкіндігі зор. Оған биологияның әрбір пәнінің мазмұнын талдап көрсету арқылы көз жеткізуге болады.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н. Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. — 2017. — 12 сәуір.
2. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. — М.: Полит. Издат., 1981. — С. 432.
3. Уәлиханов Ш. Ш. Очерктер. — Алматы, 1962. — 368 б.
4. Сарыбекоа Н. С. Жалпы білім беретін орта мектепте оқушыларды табиғат қорғауға тәрбиелеудің педагогикалық негіздері. Алматы, 1993.
5. Ушинский К. Д. Знай свой край. — Москва, 1986. — 102 с.

Заманауи әдіс-тәсілдер арқылы оқушы шығармашылығын дамыту

Серібаева Жұлдызай Мүсілімқызы, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқытушысы;
Рахметова Айжан Қожантайқызы, арнайы пән оқытушысы, колледж әдіскері
«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

*«Мен еш уақытта өз оқушыларыма
ешнәрсе үйретпеймін,
тек қана олардың оқуы үшін
жағдай жасаймын»*

Альберт Эйнштейн

«**Ү**стаздың биігі ойлана қарасаң биіктей береді, үңіле қарасаң, тереңдей береді, қол созсаң қарсы алдында, айналсаң артында тұрғандай» — деп Сократ айтқандай Егеменді еліміздің білім саласында өзгерістер енгізіп, жаңа талаптар қойылып отыр.

Бүгінгі таңда тәуелсіз мемлекет алдында тұрған негізгі мақсаттардың бірі — дүниежүзілік білім әлеміне ену болып отыр. Бұл салада білім беру ісінің мазмұнын жаңа бағытқа бұрып, құрылымдық жүйесін жаңарту, өзгерістер енгізу — білім реформасын жүзеге асыру алғы шарттары тұрғаны баршамызға аян.

Елбасының «Қазақстан — 2050 Стратегиясы — қалыптасқан мемлекеттік жаңа саяси бағыты» жолдауын жастар зор ынта — ықыласпен қабылдап, оны жүзеге асыру жолында құлшыныспен еңбек ете бермек. Елбасы ұсынған елімізді өркендетудің жеті бағыты да маңызды. Оның ішінде төртінші бағыт «Білім саласының қызыметкерлері, біздер үшін маңызды болып табылады». Ол — жоғары білімді ұлт қалыптастыру қажеттілігі. Бұл бағыт білім беру саласында еңбек етіп жүрген ұстаздарға жаңа міндеттер жүктейді оқыту әдістемелерін жаңарту, отандық білім беру жүйесіне инновациялық әдістерді, шешімдерді және құралдарды қарқынды енгізу — заман талабы [1].

Қазіргі білім беру жүйесіндегі жаңа педагогикалық технологиялардың танымалдыққа ие:

саралап оқыту; дамыта оқыту; деңгейлеп оқыту; шоғырландырып, қарқынды оқыту; модульдік оқыту; блок-модульдік оқыту; жобалап оқыту технологияларымен қатар, тікелей ақпараттық — коммуникациялық технологиялар көмегімен жүзеге асырылатын: компьютерлік технология; мультимедиа технологиясы; қашықтықтан оқыту технологиясы; желілік технология; Интернет технология; Интерактивтік технология деп аталатын түрлерін Білім берудегі инновациялық технологиялар тобына жатқызамыз [2].

Қоғамның даму қозғалысы мен оның қазіргі заманғы сипаты педагогтар мен білім беру саласындағы барлық мамандар алдына жаңа міндеттер мен мақсаттарды қояды. Қазіргі кездегі ақпараттық қоғам білім беру орындарының алдына:

— Өз бетінше керекті білімін ала алатын және оны практика жүзінде қолдана алатын;

— Өз бетінше сынмен ойлауға, нақты жағдайда туындайтын мәселелерді көре білетін және оларды шешу жолдарын іздей алатын;

— Ақпаратпен сауатты жұмыс істеуге қабілетті;

— Әр түрлі әлеуметтік топтарда, ұжымда жұмыс істей алатын;

— Өзінің өз бетінше ой — өрісін, мәдени деңгейін дамыта алатын қабілетті мамандарды тәрбиелеуді талап етеді. «Даналыққа біз үш түрлі жолмен жетеміз, ең ізгі жол — санамен саралау, ең оңай жол — еліктеу, ең қиын жол — тәжірибеден тәлім алу» (Конфуций).

Егеменді еліміздің болашақ тұлғасын тәрбиелеу мен білім беру жолында — жаңашылдыққа жаны құмар, ізденімпаз, бәсекеге қабілетті, дені сау оқушының бейнесін жасауға өз үлесімізді, жетілдірген білімімізді іс — тәжірибе арқылы оқушыларға үйретуге бар күш жігерімізді салуға тырысып жүрміз. Жаңаша форматтағы сабақтар өткізу арқылы оқушылардың сабаққа деген қызығушылықтарын одан әрі дамыту, үйрете отырып, үйренуге дағдылану; бағыт-бағдар беруде түрлі амал-тәсілдерді қолдана білетін деңгейге жету; мұғалім — оқушы — ата-ана арасындағы қарым-қатынастың ынтымақтастығын құра алатындай жағдайға жету — бұл біздің негізгі мақсатымыз.

Оқу білім — бұлағы, Білім — өмір шырағы, — дегендей, білім — мінсіз тұлға қалыптастырудың бірден — бір факторы болып табылады. Қазір бой жарыстыратын заман емес, ой жарыстыратын заман — деп біздің елбасы Н. Ә. Назарбаев айтқандай. Сондықтан да әр маман иесі өз білімін жетілдіріп, бәсекеге қабілетті, жан — жақты, үнемі ізденіс үстінде болуға тиіс. Бүгінгі таңда әрбір жаңашыл ұстаз үшін, оқу және жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау әдісі кез келген стратегияларға құнды, әрі бағалы [3]. Бұл стратегиялар оқушылардың қызығушылығын арттыра отырып, ұстаздың тығырыққа тірелетін сәттерінен арылтады. Сұрақ қою, ой шақыру, білім көпірі, бес жолды өлең, еркін жазу, білемін, үйренгім келеді, білгім келеді, Венн диаграммасы, пікірталас, болжау, топтастыру, т. б. стратегияларын қолдану оқушылардың мотивациясын оятып, ынталандыра түсері сөзсіз. Сонымен қатар бұл стратегиялар оқушының көзқарасын, түсінігін дамыта түседі, жалықтырмайды. «Маған айтсаң — ұмытып қаламын, көрсетсең — есімде қалады, өзіме істетсең — сонда мен түсінемін» деген қытай даналығын басшылыққа ала отырып, теориялық білімді өзіміздің меңгеруіміз, барлық тәжірибелік тапсырмаларды тренеріміздің басшылығымен, бағыттауымен орындауымыз арқылы әрқайсымызда түсінік қалыптасты. Шынында да, біз өзіміз оқушының ролінде

отырып сол оқушыға бағыттай отырып, көздеген мақсатымызға жетуімізге нұсқау алдық. Теория мен тәжірибені ұштастыра ең бірінші біз өзімізді — өзіміз реттеп, өзімізге — өзіміз сеніп, ойлана алатынымызды білдік. Өзін — өзі реттеген, өзіне — өзі сенген адам алға ұмтылады, алға ұмтылуына мақсат қоя алады. Нақты мақсат қойып, сол мақсатты көре алған адам нәтижеге жетеді. Шығармашылық бағыттағы тапсырмаларды ойластыра отырып, оны оқушыларға орындата отырып, барлық оқушылардың жұмысқа араласып, сабаққа ынталарының артуына септігін тигізеді. Оқушы сабаққа қызығушылық танытса ғана, өзіне қажетін алады. Оқушылардың сөздік қорларының аздығы, өз ойын жетік жеткізуе алмауы тапсырмаларды орындағанда көрінді. Мұғалім оқушыларға білім беру ортасын құра отырып, тапсырманы бергеннің өзінде де көп ойлану қажет. «Бірге ойлаймыз» дегендей әр оқушыны бірге ойланатындай бір-біріне ықпал етіп сабақты түсінетіндей жағдай жасау керек. Тапсырма оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай, бір топта отырған оқушылар бірге талдап, зерттейтіндей, оқушылардың шығармашылығын ашатындай түрде болу керек. Осындай тапсырмаларды орындаған оқушы сыни ойлана алады, кез-келген жерде өз жауабын бере алады. Сонда мұғалім әр сабақтың басынан аяғына дейін жүйелі дайындалып, тапсырмалардың барлығын оқушыға бағыттауға көп іздену керек. Жаңа сабақты дәстүрлі оқыту кезінде өзіміз түсіндіріп белсенділік танытсақ, енді интербелсенді

әдіс тәсілдер мен сыни тұрғыдан ойлау стратегияларын тиімді қолдана отырып, «оқушы және оқушы» байланысы арқылы тақырыпты оқып меңгерулеріне басшылық жасай отырып, мұғалім көшбасшылығы анық байқалады. Жаңа тақырыпты меңгеруде ЖИГСО әдісін қолдануда жақсы нәтижеге жеткізеді. Оқушылардың айтуына қарағанда жаңа тақырыпты жеке және жүйелі оқи отырып, қажетті сызбаларды сызып топпен талдап оқып меңгергенін басқа оқушыларға түсіндіріп, ол түсінгенін қағаз бетіне түсірген кезде естерінде жақсы қалғанын айтады. Оқушыларға топпен жұмыс жасағаны, Жигсо әдісі бойынша оқушылардың барлығы қамтылғаны, постер жасағаны және оны қорғағаны, тақырыпты өздері оқып түсінгендеріне риза болады.

Қорытынды: «Басқаны үйреткен кісі қайталау арқылы меңгерген білімдерін нығайтумен ғана емес, пәнге үңілуге мүмкіндік алумен де өзін — өзі үйретеді. Сондықтан да асқан дарынды Иохим Форций өзі жайында: «Не істеп, не оқысам да соның бәрі, тіпті бір айдың ішінде-ақ ойымнан шығып кетеді, ал басқаларға үйреткенімді өзімнің бес сауағымдай соншалық айқын білемін», — деген екен. Сондықтан зор табыстарға жету үшін «Еңбексіз талант — тұл» дегендей уақыт көшінен қалмай, әлемнің дамыған алдыңғы мемлекеттерінің қатарына енуімізге өз үлесімізді қосып, ұрпақ алдындағы борышымызды шығармашылық еңбегімізбен жүзеге асыра беруге өз үлесімді қосуға ат салысуға шақырамыз.

Әдебиет:

1. Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология. Оқу құралы. — Алматы: Жазушы, 2004. — 208 б.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. — М. Высшая школа, 1995. — 336 с.
3. Абилова. Ж. Т. Жаңа технологияның пайдалану тиімділігі.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында қоғамдық пайдалы қызметте (волонтерлік) жастар ісі жөніндегі комитеттері жұмысын дамыту жолдары

Смаилова Аида Есенгелдіқызы, филология магистрі
«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Ерікті (волонтер) сөзі — латынның «voluntarius» сөзінен шыққан, «адамның өз еркімен, өзінің есебі арқылы қоғамдық жұмыстарға белсенді араласушы» деген мағынаны білдіреді. Тағы бір мағынасы «өзінің қалауымен әскерге барушы адам».

Қазіргі уақытта Қазақстанда еріктілер қозғалысы сапалы түрде дамуда. Адалдықтың, адамгершіліктің, мейірімділік пен жомарттықтың ақ туын биік көтерген еріктілердің қоғамда алатын орны ерекше екенін атап өту керек. Себебі олар жеке және заңды тұлғаларға, әле-

уметтік топтарға ақысыз, қайтарымсыз, қалтқысыз, құқықты тең сақтай отырып қызмет көрсетеді, сондай-ақ, адамгершілік ұстанымды, әлеуметтік жауапкершілікті ұстана отырып, қоршаған ортаны қорғауға, қоғамда өзара қол ұшын беру мен адами қарым-қатынасты қалыптастыруға барын салады.

Еріктілер қызметі тіркелген ретінде немесе еріктілер ретінде тіркелмей-ақ жүзеге асырыла береді. 18 жасқа толмағандар еріктілер олардың денсаулығы мен ізгілікті дамуына нұқсан келтірмейтін және оқу үдерісіне кедергі

жасамайтын жағдайда айналыса алады. 14 жасқа толмаған еріктілер ата-аналары жазбаша рұқсатын бергенде ғана айналыса алады.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016–2019 жылдарға арналған бағдарлама-сында: «ТЖКБ ұйымдарында студенттерді қоғамдық қызметке, патриотизмді дамытуға, әлеуметтік жауапкершілікке, салауатты өмір салтын насихаттауға, өзін-өзі басқаруды дамытуға интеграциялайтын жастар ісі жөніндегі комитеттерді құру жұмыстары жалғасатын болады. Колледж студенттері волонтерлік қызметке белсенді түрде тартылатын болады. Жыл сайын патриоттық тәрбиені дамыту, қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту бойынша іс-шаралар жүргізілетін болады. ТЖКБ оқу орындарында балалар үйлеріне, онкологиялық ауруханалар мен мүгедектер үйлеріне, Ұлы Отан соғысының ардагерлеріне көмек көрсету үшін, ірі халықаралық іс-шараларды дайындау үшін волонтерлер мектептері жұмыс істейтін болады. Сондай-ақ, «Үздік волонтер» конкурсы өткізіледі. 2020 жылға қарай қоғамдық пайдалы (волонтерлік және т. б.) қызметке тартылатын студенттердің үлесі 60%-ды құрайды» делінген.

Еріктілер қозғалысының негізгі бағыттарына мыналар жатады:

1. Әлеуметтік бағыттағы еріктілер қозғалысы (жетімдерге, мүгедектерге, қарттарға, жалғыздікті жандарға қол ұшын беру).

2. Спорт бағытындағы еріктілер қозғалысы (аймақтық, облыстық, республикалық, халықаралық олимпиада, универсиадаларға ерікті ретінде қатысу, фанклуб мүшесі болу).

3. Мәдени бағыттағы еріктілер қозғалысы (өнер, кино, көрме, кітапхана, мұражай, саябақтарда іс-шаралар жүргізуге ат салысу).

4. Экологиялық бағыттағы еріктілер қозғалысы (қоршаған ортаны қорғау, мегаполис тазалығы, флора, фаунаны сақтау, көмек беру, экологиялық таза өнімдерді тұтынуға шақыру, экологиялық сақтық шараларын қолдануға шақыратын ағартушылық).

5. Донорлық бағыттағы еріктілер қозғалысы (қан тапсыру, ағартушылық жұмыстарын жүргізу).

6. Ауқымды шаралар бағытындағы еріктілер қозғалысы (масштабты іс-шараларға қатысады: фестиваль, форум, семинар, концерттер және т. б.).

7. Корпоративтік бағыттағы еріктілер қозғалысы (жұмыстан тыс уақытта компания, фирма қызметкерлерінің жұмыстан тыс уақытта ерікті қызметін атқаруы, қоғамдық қорлардың жұмыстарын жүргізуге ат салысуы).

Әдебиет:

1. https://kk.wikipedia.org/wiki/Волонтерлік_іс
2. www.мечтайсомной.рф/волонтеры/Мечты_детей

8. Медиа бағытындағы еріктілер қозғалысы (фотограф, журналистер, дизайнерлердің жұмысы).

9. Қоғам қауіпсіздігін сақтау еріктілері (қоғам тынышсыздығы мен табиғи апаттарға көмек қолын созу).

Еріктілер қызметін жүзеге асыратындардың дені — жастар. Техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында аталмыш қызметті жүзеге асыратын тетік-жастар ісі жөніндегі комитет болып табылмақ.

«Болашақ» колледжінің жастар ісі жөніндегі комитетінің құрамына «Жас Отан» жастар қанаты, «Замана» дебат клубы, «Фемида» заң клубы, «Үкілі үміт» қыздар клубы, «Руханият» шығармашыл жастар клубы, «Жас қыран» жасағы, «3x4» көңілді тапқырлар клубы, «Кербез» би ансамблі кіреді. «Жас қамқоршылар» еріктілер қозғалысы өз жұмысын 2014 жылы бастады. Еріктілер қозғалысы жастар ісі жөніндегі комитет аясында жүзеге асырылады, аталмыш комитет жоспары негізінде жоғарыда көрсетілген бағыттар бойынша жұмыс жасайды. Айталық, әлеуметтік бағыт бойынша жыл сайын дәстүрлі түрде Қарттар үйіне, Балалар үйіне мерекелік концертпен барса, әлеуметтік дүкендерге киімдер, сыйлықтар, кітаптар тарту етеді. Спорттық бағыттағы еріктілерге жергілікті «Қайсар» ФК-ның фанклуб мүшелерін жатқызсақ, мәдени бағыттағы еріктілер Ә. Тәжібаев атындағы облыстық ғылыми-әмбебап кітапханасында өткізілетін «Кітапхана түні» акцияларына, сондай-ақ, қала саябағында өткізілген буккроссингке қатысады. Экологиялық бағыттағы еріктілер қала сенбіліктеріне шығып, Қарттар үйінің ауласын, көктемгі уақыттарда жалғыздікті қариялардың ауласын тазалауға көмектеседі. Ауқымды шаралар бағытындағы еріктілер қала күніне арналған концерттерде, фестиваль, форум, семинарларда, жастар акцияларында өз белсенділігімен көзге түссе, қоғам қауіпсіздігін сақтау еріктілері 2015 жылы су басқан Қарағандыға өз әлеуметтік көмектерін аямады, жасөспірімдер арасында құқық бұзушылықтың алдын алу үшін рейдтерге және педпартульдерге шығады.

Қазақ тілінің сөздігіне үңілсек, «ерікті» деген сөзге синоним болатын «асар» сөзі бар. Асар — ауыл-аймақ, көрші-қолаң болып белгілі бір мұқтаж жанға қолдарынан келгенше тегін көмек көрсету. «Асар» салты қазақта ежелден бар, сондықтан «ерікті» қызметін кейін пайда болған немесе жаңа заманның термині деп қабылдаудың қажеті жоқ. Тек форматын заманауи бағытқа өзгерткен, жастарды жанашырлыққа, мейірімділікке тәрбиелеудің ұтымды әдісі деп қарағанымыз жөн.

Әдебиеттану ғылымындағы мотив мәселесі

Узакова Баян Болатовна, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқытушысы;
Бекмағанбетова Жазира Бауыржанқызы, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқытушысы
«Болашақ» университетінің колледжі (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Мотив категориясының әдебиеттану теориясы мен тәжірибесінде маңызы зор. Әрбір мотив — белгілі бір жағдайларға байланысты қалыптасқан тарихи өмір негізінде пайда болған, тұрақты мағыналар жиынтығы деген пікір белгілі, бірақ бұл әлі де болса зерттей түсуді қажет етеді. Аталмыш ұғымның ғылыми айналымға енгеніне біршама уақыт өткенімен, оны әдебиеттанудың жетекші категорияларының бірі ретінде арнайы зерттеу негізінен XIX—XX ғасырларда жүзеге аса бастады.

Ғылыми әдебиетте мотивке берілген түсініктер мен анықтамалар әр қилы. Әдебиет теориясы мен әдебиет тарихының қазіргі даму деңгейі мотивті көркем шығарманың аса бір өнімді, тиімді элементтерінің бірі ретінде қарастыруды талап етіп отыр. Көркем әдебиеттегі мотивті әр тұрғыдан зерттеу оның ерекшелігін, маңызын анықтауға негіз болады. Поэзияда мотивтің мәні көп міндет атқаратын, жиі кездесіп отыратын, ерекше мағыналық жүкті көтеретін арнайы тірек сөздерде болады. Лирикада мотивті анықтаудың өз жолдары бар. Прозадағы мотивті бөліп қарастыру оның әдебиеттің басқа тектеріндегі мотивтерге қарағанда прозадағы өзіндік белгілерін, қызметтерін ажыратады. Оның ішінде әңгімелерді зерттеу нысаны етіп алу әдебиеттің басқа да жанрларын мотив тұрғысынан зерттеудің үлгісі бола алады. Көркем мәтіндегі мотивті сюжет және композициямен байланыстыра отырып талдау жасау шығарманың көркемдік ерекшеліктерін анықтауда, автор идеясын ашуда реттілік тудырып, жалпы оның әдебиеттанудағы рөлін көрсетуге ықпал етеді.

XX ғасырдың бас кезінен кейінгі кезеңдер ретімен зерттелсе қазақ әдебиетіндегі мотивтің даму үдерісін көруге болады. Сондықтан бұл жағдайларда сол кезеңдегі әдеби тоғысулар, ауысулар мотивтердің де әр түрлі деңгейде көрініс табуымен байланысады. Сол арқылы бір ғасырдағы қазақ прозасының ұлттық мотивтерін нақтылауға мүмкіндік туады.

«Мотивтердің негізгі жиынтығы — кездесу — айырылысу — іздеу — табу — адамзат құбылыстарының сюжеттілік көрінісі болып табылады» [1, 192], — деген көзқарас сюжет пен мотивтерді көркемдік сипатта байланыстырудың қажеттілігін негіздейді.

Мотив — тақырыптық сарын, қалыптасқан дәстүрлі тақырыптық әуен оқиға желісіндегі кезең. Бірінше жазушының шығармасында, әр түрлі әдеби нұсқаларда, әр дәуірдің әдебиетінде белгілі бір сарындар қайталанып келеді [2, 232].

Мотивті әр түрлі белгілеріне қарай отырып, негізінен мынадай топтарға жіктеген:

1. интермәтіндік;
2. ішкімәтіндік;

3. сюжеттік;
4. лирикалық;
5. алломотивті манифестация.

«Мотив» (латыннан қозғалу, қозғалысқа енгіземін, қозғалтамын және «топос» деген мағынаны да білдіруі мүмкін) әр түрлі қайталалаулардың, көптеген нюанстардың көмегімен дамиды тақырып, образ немесе кейіпкер» [3, 123], — деген анықтаманың да мотивтің мазмұндық формасын, астарлы мағынасын, нақты қызметін айқындауға көмектесетін пікір ретінде қабылдауға болады.

«Тез өсу мотиві құтқарушы кейіпкердің дүниеге келуімен байланысты. Қиыншылық уақытта дүниеге келеді де, бірден құтқаруға кіріседі... Осыдан кейін тез өсу мотиві туындайды». Осындай ауыспалы сарындардың тағы біреуі — «түс көру». Түс көрудің ауыз әдебиетіндегі, жазба әдебиеттегі қызметі бірдей емес. Мысалы, М. Әбдуов: «Түс көру мотиві: тілек бойынша көру, бұл алғашқы бағытқа қарағанда өте сирек кездеседі, өйткені өмірдің өзінде де мұндай жағдай ілуде — шалу. «Қобыланды батыр» жырындағы Тоқтарбайдың көрген түсінде осындай бағыттың елесі бар» [4, 82], — деп эпостық жырлардағы түс көру мотивінің рөлін көрсетеді.

XX ғасыр прозасында қазақ бойжеткенінің өз сүйгеніне қосылмай, әке — шешенің қалауымен, солардың құдаласқан адамына шығу дәстүрі көп шығармаларға арқау болады. Яғни, «құда болу», «қыз ұзату», «келін түсіру» мотивтері шығармаларда түрленіп, жаңғырып әр сапада көрінеді. «Құда түсу» мотивімен іліктес, сабақтас болатын оқиғаны дамытуға ерекше қызмет ететін мотивті атап көрсетуге болады. Ол «қатал әке». Бұл «Шұғаның белгісі», «Қамар сұлу», «Қалың малда» ұқсас сипатта көрінсе, М. Әуезовтің «Кім кінәлі» әңгімесінде мүлде басқаша өрістеген.

М. Әуезов бұл әңгімеде Ғазизаның трагедиялық өмірінің негізінде құда болуға «әке қаталдығы» мотивінің қосылуы трагедиялық жай тудырады, яғни бұл әңгіменің композициялық құрылымын мотивтер айқындайды.

Ал, бұл ақырында «күнә», «жазық» деген мотивтермен байланысады. Оның ар жағында себеп — салдарлы байланыс жатыр.

«Махаббат тақырыбы кездесу — танысу — тану — табысу сияқты сарындардан тұрады, бұлар әр түрлі мазмұнда, құрамда бірігіп, бірлесіп, қайталанып айқындайтын

Бұл шығарма мотивтерінің композициясы М. Әуезовтің «Кім кінәлі» әңгімесінде де ретімен баяндалған. Айырылысу кезеңін қыздың өлімімен аяқтауы автордың мотивті түрлендіруінің көрінісі десек те болады. Махаббат тақырыбын құрайтын тұрақты мотивтердің әңгімедегі құрылымдық бірлікті қалайша жүзеге асыратындығын

М. Әуезовтің «Кінәмшіл бойжеткен» әңгімесі арқылы көруге болады. Әңгімедегі байлаулы мотивтің: а) танысу; ә) кездесу; б) табысу; в) айырылысу сияқты төрт кезеңін бөліп көрсетуге болады.

М. Жұмабаевтың «Шолпанның күнәсінде» «бала тілеу» мотивіне байлаулы басқа мотивтер араласқан. Ол әулие — әмбиелерге жалбарыну, бақсыларға үшкірту түрінде көрініс тапты. Яғни, автор баланы қалау мотивін басқаша түрлендіреді. Енді автор мотивті кейіпкерінің ойына балалы болудың тек өздеріне байланысты екені туралы ой салу арқылы дамытады. Бірақ дәстүрлі мотивтер арқылы қалай қаласа да бола алмайды. Әрі қарай сю-

жеттің дамуына автор тың желі қосады. Ол мотивтің негізі мына монологтан көрініп тұр:

«Шолпанның әлі күнге бала көтермеуі, кім біледі, оның шын әйел бола алмағандығынан шығар, ермен жатқанда, барлық қазақ әйеліндей қаннен — қаперсіз, жай бір жұмыс істегендей салқын жатуынан шығар» [8, 99].

М. Жұмабаевтың әңгімесіндегі «күнә», «қиянат» сияқты жетекші, интегралдық мотивтермен қоса қазақ әдебиетінде осымен семантикалық вариация құрайтын тағы да бір топ мотивтер бар. Солардың біріне Ж. Аймауытовтың «Күнікейдің жазығы» шығармасындағы жазық лейтмотиві жатады.

Әдебиет:

1. Тюпа В. Аналитика художественного. — М.: Лабиринт, 2001. — 192 с.
2. Әдебиеттану. Терминдер сөздігі. / Құраст. З. Ахметов, Т. Шаңбаев. — Алматы: «Ана тілі», 1998. — 232 б.
3. Сатпаева Ш. Казахская литература и Восток. — Алма — Ата: Наука, 1982. — 123 с.
4. Әбдуов М. Діни эпостағы дәстүрлі мотивтер // ҚазҰУ хабаршысы Филол. сериясы. — 2006. — №2. — 82 б.
5. Пірәлиева Г. Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері. — Алматы: «Алаш», 2003. — 328 б.
6. Қазақ фольклорының тарихылығы / Жауапты ред. С. Садырбаев. — Алматы: Ғылым, 1993. — 240 б, 256 б.
7. Есембеков Т. Әдеби талдауға кіріспе. — Қарағанды: ҚарГУ, 1991. — 67 б.
8. Жұмабаев М. Абылай хан // Шығармалар жинағы: 3 томдық. — Алматы: Білім, 1996. — 2 т. — 98 б, 99 б.

МОЛОДОЙ УЧЁНЫЙ

Международный научный журнал
Выходит еженедельно
№ 51.1 (185.1) / 2017

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор:

Ахметов И. Г.

Члены редакционной коллегии:

Ахметова М. Н.
Иванова Ю. В.
Каленский А. В.
Куташов В. А.
Лактионов К. С.
Сараева Н. М.
Абдрасилов Т. К.
Авдеюк О. А.
Айдаров О. Т.
Алиева Т. И.
Ахметова В. В.
Брезгин В. С.
Данилов О. Е.
Дёмин А. В.
Дядюн К. В.
Желнова К. В.
Жуйкова Т. П.
Жураев Х. О.
Игнатова М. А.
Калдыбай К. К.
Кенесов А. А.
Коварда В. В.
Комогорцев М. Г.
Котляров А. В.
Кошербаева А. Н.
Кузьмина В. М.
Курпаяниди К. И.
Кучерявенко С. А.
Лескова Е. В.
Макеева И. А.
Матвиенко Е. В.
Матроскина Т. В.
Матусевич М. С.
Мусаева У. А.
Насимов М. О.
Паридинова Б. Ж.
Прончев Г. Б.
Семахин А. М.
Сенцов А. Э.
Сенюшкин Н. С.
Титова Е. И.
Ткаченко И. Г.
Федорова М. С.
Фозилов С. Ф.

Яхина А. С.

Ячинова С. Н.

Международный редакционный совет:

Айрян З. Г. (Армения)
Арошидзе П. Л. (Грузия)
Атаев З. В. (Россия)
Ахмеденов К. М. (Казахстан)
Бидова Б. Б. (Россия)
Борисов В. В. (Украина)
Велковска Г. Ц. (Болгария)
Гайич Т. (Сербия)
Данатаров А. (Туркменистан)
Данилов А. М. (Россия)
Демидов А. А. (Россия)
Досманбетова З. Р. (Казахстан)
Ешиев А. М. (Кыргызстан)
Жолдошев С. Т. (Кыргызстан)
Игиснинов Н. С. (Казахстан)
Кадыров К. Б. (Узбекистан)
Кайгородов И. Б. (Бразилия)
Каленский А. В. (Россия)
Козырева О. А. (Россия)
Колпак Е. П. (Россия)
Кошербаева А. Н. (Казахстан)
Курпаяниди К. И. (Узбекистан)
Куташов В. А. (Россия)
Кыят Э. Л. (Турция)
Лю Цзюань (Китай)
Малес Л. В. (Украина)
Нагервадзе М. А. (Грузия)
Прокопьев Н. Я. (Россия)
Прокофьева М. А. (Казахстан)
Рахматуллин Р. Ю. (Россия)
Ребезов М. Б. (Россия)
Сорока Ю. Г. (Украина)
Узаков Г. Н. (Узбекистан)
Федорова М. С. (Россия)
Хоналиев Н. Х. (Таджикистан)
Хоссейни А. (Иран)
Шарипов А. К. (Казахстан)
Шуклина З. Н. (Россия)

Руководитель редакционного отдела: Кайнова Г. А.

Ответственный редактор: Осянина Е. И.

Художник: Шишков Е. А.

Верстка: Бурьянов П. Я., Голубцов М. В., Майер О. В.

Статьи, поступающие в редакцию, рецензируются.

За достоверность сведений, изложенных в статьях, ответственность несут авторы.

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов материалов.

При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

Материалы публикуются в авторской редакции.

АДРЕС РЕДАКЦИИ:

почтовый: 420126, г. Казань, ул. Амирхана, 10а, а/я 231;

фактический: 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.

E-mail: info@moluch.ru; <http://www.moluch.ru/>

Учредитель и издатель:

ООО «Издательство Молодой ученый»

ISSN 2072-0297

Подписано в печать 10.01.2018. Основной тираж номера: 500 экз., фактический тираж спецвыпуска: 16 экз.
Отпечатано в типографии издательства «Молодой ученый», 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, 25